

*Women, Integration and Prison: An Analysis of the Processes of Socio-Labor
Integration of Women After Prison in Europe (MIP)*

**MIP kutatási eredmények
Magyarország**

Rövid összefoglaló

Készítette:

MIP kutatócsoport
Közpolitikai Kutatások Központja

Tóth Herta
Zentai Violetta és Krizsán Andrea támogatásával

CEU
2005. március
Budapest

Tartalom

Bevezetés	3
I. Hipotézis: Elsődleges kirekesztés	6
II. Hipotézis: A börtön és a kirekesztés	13
III. Hipotézis: Reintegrációt támogató intézkedések a börtönben	18
IV. Hipotézis: Szabadulás utáni élet	26
Hivatkozások	33

Bevezetés

A női fogvatartottak szabadulás utáni reintegrációját felmérő MIP kutatás magyarországi kontextusát két fontos tényező határozta meg; egyrészt az a tény, hogy korábban még nem született közpolitikai kutatás a témáról, másrészt pedig az, hogy az intézményrendszer nagymértékű és folyamatos átalakuláson ment át az elmúlt években.

Rendkívül kevés releváns, közpolitikákat vizsgáló kutatás született a közelmúltban mind a börtön utáni reintegráció, mind pedig a fogvatartott nőket érintő témákban. Az a néhány fontos tanulmány, amely az 1990-es években a börtönökről és fogvatartottakról készült, szociológiai irányultságú volt, és bár betekintést engedett a börtönéletbe, ezek szinte kizárólag férfi börtönökön alapultak és nem érintették a visszailleszkedés témáját¹.

Végül 2001-ben megjelent az első nagyobb lélegzetű, női fogvatartottakról szóló tanulmány², amely alapvető adatokkal szolgált a női elítéltekről és az elhelyezésükre szolgáló három bv. intézetről³ – és elsőként hívta fel a figyelmet a családon belüli erőszak szerepére a női elítéltek életében. A másik kutatás, amely másodlagos adatforrásként kiindulópontként szolgált számunkra, az a tanulmány volt, amely a Magyar Helsinki Bizottság Börtönmegfigyelő programja⁴ részeként látott napvilágot. A kutatást összefoglaló könyv 2002-ben jelent meg bőséges kutatási adatokkal, törvényi adatokkal és a börtönélet olyan aspektusaival, amelyek a reintegráció szempontjából fontosnak bizonyultak, pl. a börtönbeli munka és oktatás témájában. A BVOP közreműködésével az egyéb forrásokból rendelkezésre álló adatok mellett 2003 nyarán friss adatokat kaptunk a Magyarországon fogvatartott nőkről, a rendelkezésükre álló minden bontásban.⁵

A fenti előzetes kutatási adatok alapján a következő kiindulóhelyzetet rögzítettük:

- A női fogvatartottak körében a visszaesők aránya körülbelül 25-30%, lényegesen kisebb mértékű, mint a férfiak esetében (47-50%).
- A női fogvatartottak nagy többsége több szempontból is hátrányos helyzetű, különösképpen az iskolázottság alacsony szintje és a szakmai végzettség hiánya szembetűnő. A fent említett kutatás alapján azt is megtudtuk, hogy a nők mintegy egyharmada volt családon belüli erőszak áldozata.

¹Huszár László: "...és bűnhődés: A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata", *Kandidátusi értekezés*, 1997.

Dr. Póczik Szilveszter: "Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben – egy kutatás tapasztalatai", *Kutatási beszámoló és munkaanyag*, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999.

²Fehér Lenke és Parti Katalin "Nők a börtönben", *Kriminológiai Tanulmányok* 39, 2002.

³Mindhárom intézetet bevontuk a kutatásba, azaz interjúztunk Egerben, Kalocsán és Mélykúton fogvatartott nőkkel valamint a bv. személyzettel.

⁴Kádár András, Kószeg Ferenc (szerk.), *Kettős mérce: börtönviszonyok Magyarországon.*, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2002.

⁵Jelen kutatási összefoglalóban is hivatkozunk majd ezen adatokra, ugyanakkor külön statisztikai összefoglaló készült a MIP kutatás során a börtönben fogvatartott nőkről, amely nagyrészt a BVOP adataira épít.

- A túlszűfolttság minden büntetés-végrehajtási intézetben problémát jelent, ami befolyásolja az életkörülményeket és nehezíti a hozzáférést a reintegrációt elősegítő tevékenységekhez.

A MIP kutatás olyan időszakban zajlott, amelyben az intézményrendszert jelentős átalakítások jellemezték, a büntetés-végrehajtási rendszert és annak intézményi környezetét egyaránt. A legnagyobb horderejű intézményi változást az Országos Pártfogó Felügyelői Szolgálat felállítása jelentette 2003 júliusában. Ezt megelőzően a pártfogó felügyelők (felnőtt elítéltek esetében) a megyei bíróságokon dolgoztak, amíg a fiatalok fogvatartottakkal foglalkozó pártfogó felügyelők más szervezeti struktúrában dolgoztak. Az egységes országos szervezet létrehozásával megindult munkájuk intézményesítése és szakszerűsítése, valamint a börtön utáni reintegráció témája is nagyobb hangsúlyt kapott. Az intézményi változás mellett egyfajta elmozdulás történt a törvényi szabályozásban is: egyfajta óvatos közelítés indult meg az alternatív büntetések szélesebb körű alkalmazása felé.

A büntetés-végrehajtási intézeteket érintő törvényi szabályozás is napirendre került, mivel az 1979-ben érvénybe lépett jogszabály a büntetés-végrehajtás szabályozására⁶ egyre elavultabbá vált. Az új törvényjavaslat tervezetét 2004 nyaratól szakértők vitatják meg – a büntetés-végrehajtásban dolgozó szakemberek közül is többen utaltak erre a tervezetre az elkészült interjúkban. Mivel a MIP kutatás adatgyűjtési szakaszának lezárulásáig az új törvény nem került elfogadásra, a tényleges gyakorlatot nem befolyásolta, ezért beszámolónk az új törvényjavaslatra nem tér ki. A MIP kutatás adatgyűjtési időszaka 2004 szeptemberében lezárult.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságánál (BVOP) vagy a különböző büntetés-végrehajtási intézetekben bekövetkező belső változások kevesebb figyelmet kapnak és kevésbé érzékelhetők a közvélemény számára. Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy ezen intézmények egy része egyre nagyobb nyitottságot mutat a civil szervezetek (és a média) felé, illetve a más európai intézetekkel való együttműködés felé. A szabadulás utáni reintegráció illetve az arra történő felkészítés a büntetés-végrehajtási rendszerben gyakran hangoztatott feladatként jelenik meg – ugyanakkor, mint látni fogjuk, az már jóval kevésbé egyértelmű, hogy melyik szervezet milyen konkrét feladatokat lát el annak érdekében. Magyarország EU csatlakozásával a közelmúltban a strukturális alapokhoz való hozzáférés új forrásokat nyitott meg. Ezekhez a forrásokhoz mindenekelőtt partnerségi társulások keretében férhetnek hozzá a bv. intézetek – ami újabb motivációt jelent a nyitottabbá váláshoz és az együttműködéshez.

Mindkét fent említett tényező elősegítette kutatásunkat. Mind a BVOP, mind a kutatásban résztvett női bv. intézetek rendkívül támogatóak voltak, és érdeklődtek az eredmények iránt. A nemrégiben alakult Országos Pártfogó Felügyelői Szolgálat különösen nagy érdeklődéssel várta a kutatási eredményeket, mivel kevés visszajelzés állt

---

⁶ Kutatási beszámolónkban többször hivatkozunk arra a két alapvető jogszabályra, melyek jelenleg a büntetés-végrehajtási intézetek működését meghatározzák: az 1979/11. törvényerejű rendeletre 'a büntetések és intézkedések végrehajtásáról', és a 1996/6. IM rendeletre 'a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól'.

rendelkezésükre a szabadulás utáni időszakról és a pártfogók munkájáról. Nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadulást követő reintegrációról - akár a sikerekről, akár a kudarckról - nagyon kevés információ áll rendelkezésre az állami intézményrendszer szereplőinek – a legjobb esetben ezen szereplők éppen azon dolgoztak, hogy adatgyűjtést szolgáló rendszereket hozzanak létre (pl. központi számítógépes rendszereket, nyilvántartási rendszereket stb.). A visszailleszkedésben segédkező néhány civil szervezet is készségesen osztotta meg velünk tapasztalatait, annak reményében, hogy úttörő munkájuk tapasztalata hasznos lesz a reintegrációban tevékenykedő szervezetek számára.

A fentiekből adódóan a magyar kutatási összefoglaló nem elsősorban meglévő kutatási eredményekre, hanem nagyrészt a nőekkel⁷ és a téma gyakorlati szakembereivel⁸ készült interjúkra, valamint további, a terepmunka alatt gyűjtött adatokra épül. Mivel kifejezetten kvalitatív kutatásról van szó, illusztrációként felhasználtunk idézeteket a nőkkal illetve a szakemberekkel készített interjúkból.

A kutatási összefoglaló struktúráját a MIP projekt hat országának (Anglia, Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Németország és Magyarország) kutatói által közösen elfogadott kutatási hipotézisek határozzák meg – a fő hipotézisek minden fejezet elején, az alhipotézisek a szövegben találhatóak. A hipotézisek követik a szakirodalom legfőbb állításait és dilemmáit, ezek kidolgozása elsősorban a téma angol szakértőjéhez, Pat Carlen-hez köthető. A magyar összefoglaló nem fogalmazza meg minden esetben a hipotézis elfogadását vagy elutasítását, hanem gondolati keretként kezeli a hipotézis-struktúrát. Mindazonáltal azon esetekben, ahol a kutatás során megfelelő adat és elemzés állt rendelkezésre, egyértelmű állásfoglalásra törekedtünk.

A rövid összefoglaló célja, hogy a végleges kutatási összefoglaló teljesebbé tétele érdekében a kutatás eredményeit megvitassuk a téma kutatóival, illetve a kutatásban megkérdezett szakemberekkel és intézményekkel is megosszuk. A munkaanyag ugyanakkor nem terjeszthető, publikálható vagy idézhető jelenlegi formájában.

---

⁷ A három női intézetben összesen 20 nővel készítettünk interjút szabadulásuk előtt néhány héttel. Közülük 17 nővel tudtunk második interjút készíteni 4-6 héttel a szabadulást követően, illetve harmadik interjút 4 hónappal a szabadulás után. A szabadulást követő 9. hónapban 15 nővel készítettünk negyedik interjút.

⁸ 27 szakértővel készült interjú (22 interjú alkalmával). Az interjúalanyok között szerepeltek felügyelők, nevelők, börtönpszichológus, a női részlegekben a fogvatartást irányító vezetők, BVOP osztályvezetők, a BVOP vezetőségének tagjai, büntetés-végrehajtási bíró, az Országos Pártfogó Felügyelői Szolgálat vezetőségének tagjai, és számos civil szervezet vezetői és munkatársai.

I. Elsődleges kirekesztés

1. Hipotézis: A börtönbe kerülő nők többsége már a bekerülést megelőzően valamilyen szintű társadalmi kirekesztést élt meg.

A magyar börtönökben fogvatartott nők jellemzőinek vizsgálata rögtön elárulja, hogy olyan csoporttal van dolgunk, amelynek legtöbb tagja súlyos, és többszörös hátrányokat szenvedett el már börtönbe kerülését megelőzően – gondolhatunk itt az alacsony iskolázottságra, kedvezőtlen jövedelmi és munkaerőpiaci helyzetükre, a gyermekek számára, etnikai jellemzőkre, vagy más tényezőkre⁹. Összességében sokan közülük "halmozottan hátrányos" helyzetűnek tekinthetők – ezt nemcsak a társadalomtudósok, de a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó szakemberek is régen felismerték.

Annak ellenére, hogy a kutatásban résztvett nők¹⁰ nagy részét érintette a többszörösen hátrányos helyzet - ugyanúgy, mint a női fogvatartott népesség nagy részét –, fontos különbségeket találtunk egyes nők csoportjai között a bebörtönzés előtt elszenvedett kirekesztés mértékét és jellemzőit illetően. Azt találtuk, hogy a nők egy csoportját különösen súlyosan érintette több kirekesztő tényező együttes kombinációja, – erre a mintára a **"bűnözésbe kirekesztve"** megjelöléssel fogunk utalni. A nők második csoportja börtönbe kerülése előtt egyáltalán nem folytatott bűnözői életformát, sőt, a jellemzően nem tapasztalta meg a társadalmi kirekesztést, életük legalább részben illeszkedett a társadalom elvárásaihoz és intézményeihez. Ez különösen igaz azokra a nőkre, akik évekig tartó családon belüli erőszak következtében gyilkolták meg partnerüket: ezek a nők gyakran 'integrált' életet éltek, amelyet megszakított a rendszeres erőszak, a végső erőszakos tett és a börtön. Az ő életükből kirajzolódó mintának az **„erőszak által megszakítva"** elnevezést adtuk. És végül harmadikként megállapítható egy olyan minta, amelyre leginkább a **„bűnözés mint választás"** elnevezés illik: az ő esetükben a bűncselekmény nem tekinthető egy fennálló élethelyzet elkerülhetetlen velejárójának, életük többé-kevésbé illeszkedik a főbb társadalmi intézményekhez, általában hangsúlyozottan autonóm, független döntés eredménye a bűncselekmények elkövetése.

1. Bűnözésbe kirekesztve: A „roma anyák” életpályája

Kutatási mintánkban minden visszaeső nő roma volt, és majdnem minden roma nő visszaeső volt, (akit általában lopás büntetével ítélték el) – miközben a mintánkban szereplő minden nem-roma nő első büntényes volt. Másszóval, a mi kisméretű mintánkban¹¹ egy meglehetősen egyértelmű kapcsolat rajzolódott ki a női bűnözői

⁹ A MIP kutatásban részt vett más országokhoz képest a drogfüggőség sokkal kevésbé meghatározó a magyar elítélt nők börtön előtti életében.

¹⁰ Törekedtünk arra, hogy a 20 fős minta közelítsen a női elítélt populáció főbb jellemzőihez. A minta ennek ellenére nem tekinthető reprezentatívnak kis mérete miatt.

¹¹ A kutatásban részt vevő 20 közül 10 volt roma – mind önmeghatározásuk alapján, mind az interjúkészítők szerint. A jelenlegi magyar adatvédelmi szabályozás szigorú értelmezése miatt hivatalosan a börtönök nem rögzítik az etnikai adatokat. Korábbi kutatások önmeghatározás alapján 40%-ra teszik a romák arányát az elítéltek között, míg a börtönigazgatói becslések ennél magasabbak voltak, átlagosan 61%-t tettek ki. Különösen elterjedt vélemény, hogy a nők között még magasabb a romák részaránya,

életvitel és a roma származás között. Sajnos a jelen kutatás során nem tudtuk megvizsgálni a magyar büntető igazságszolgáltatási rendszerben működő szelektív mechanizmusokat, ezért nem tudjuk megállapítani, hogyan jön létre ez az eredmény. Ennek ellenére természetesen nincs okunk azt feltételezni, hogy csak roma származású nők követnek el ismételt lopásokat – mégis a roma nők azok, akik ilyen büntettek miatt visszakérülnek a börtönbe.

Az ebbe a csoportba tartozó nyolc roma nő életében bekövetkező fordulópontok, kritikus pillanatok feltárása alátámasztja, hogy az életükre jellemző nagyon magas számú kirekesztési tényező illetve az anyaságból adódó felelősség miatt a nők úgy élik meg, hogy számukra nem maradt más lehetőség, mint lopások, kisebb bűncselekmények elkövetése a családfenntartás érdekében. A partner megbízhatatlansága (aki általában felelőtlen illetve nincs jelen, esetenként erőszakos) és az ismételt bebörtönzés csak tovább szűkíti a lehetőségeik körét. Nem kívánjuk azt sugallni, hogy általánosítható összefüggés van a börtönben levő roma nők, a bűnözői életvitel és az anyaság között – az elemzés céljaira erre az adott mintára mégis úgy utalunk, mint "roma anyákra". Hozzá kell tennünk, hogy a valóságban vannak olyan nem roma származású nők, akiknek az életútja ehhez a mintához tartozna, miközben más roma nőknél az életpálya eltérő alakulása figyelhető meg.

Az iskolai végzettség és a szakmai képzettség hiánya általános probléma a fogvatartott roma származású nők körében.¹² Ahogyan a kutatás során az interjúkból megtudtuk, ez gyakran olyan akadályokra vezethető vissza, amelyek a kora gyermekkori iskolalátogatás útjában álltak - vagy a családi környezet vagy a családi szálak szétszakadása és az állami gondozás vezetett ilyen problémákhoz.

Édesanyám meghalt, amikor 13 éves voltam. Felakasztotta magát otthon, én találtam rá. Engem a nagymamám nevelt 8 éves koromig, aztán a szüleim, aztán visszamentem a nagymamámhoz. 15 évesen mentem el véglegesen. Addig a családban kellett segítenem: mosás, főzés, takarítás. Soha nem szerettem iskolába járni. Gyenge tanuló voltam, mert sem otthon, sem az iskolában nem foglalkoztak velem eléggé. (M2)

A fiatalkori terhesség és a gyerekek nevelése feltétlenül fontos szerepet játszott a legtöbb nő életében – a kutatásunkban szereplő minden roma nőnek volt gyereke, néhányuknak közülük nem kevesebb, mint öt vagy hat gyereke.

"Rögtön az intézet után férjhez mentem 15 évesen, 16 évesen szültem." (K8)

Az iskola félbehagyása nemcsak az anyaság kezdetét jelentette, hanem a külön háztartással járó feladatok ellátását is, illetve gyakran az első fizetett munka is ehhez a

---

ugyanakkor a korábbi kutatások nem találtak szignifikáns különbséget a férfi és női elítéltek között. (Huszár László, "Romák, börtönök, statisztikák, Amaro Drom, 1997 augusztus, 9-11.o.)

¹² Bár a bebörtönzött nőkre általában is jellemző az alacsony iskolai végzettség (2/3-uk legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik), kutatásuk alátámasztani látszik azt az elterjedt vélekedést, hogy az elítéltek közül a roma nők különösen komoly iskolázottsági hátrányokat halmoztak fel: a 10 roma nő közül ketten rendelkeztek szakmával, míg nagy többségük nem fejezte be az általános iskolát.

változáshoz kapcsolódott. Ugyan ritkán került sor hivatalos, bejelentett munkavégzésre, mindegyikük végzett szezonális vagy időszakos munkát szerződés nélkül, vagy a háztartásban dolgozott, leggyakrabban pedig mindkét módon dolgoztak. Sok nő mondta, hogy szakképesítés hiányában nem tudott 'rendes' munkához jutni.

Évekig jártam rendszeresen napszámba, ahogy volt munka. Mellette házaknál takarítottam is. Máshoz nem tudnék kezdeni. (K1)

Sok nő életében a munkában, esetenként munka nélkül, illetve a gyerekszüléssel töltött időszakok folyamatosan váltották egymást. A munkanélküliséget nem minden esetben jelentették be hivatalosan. A gyakran bizonytalan és időszakos munkából származó jövedelmeken és a munkanélküli segélyen kívül sokan kaptak családi pótlékát az államtól, illetve néhányan gyermekgondozási segélyt is. Mindamellet ezek a segélyek korántsem voltak elegendőek ahhoz, hogy a család szükségleteit fedezzék – leggyakrabban a segélyek csak az egyik jövedelemforrást jelentették.

A nők elbeszélésében a lopás úgy jelenik meg, mint természetes szükséglet abban az esetben, ha valaki el akarja látni a családját. Az olyan lopást melyhez a gyerekek ellátásának szüksége vezet el, a jó anyaság egyik jeleként értelmezik, amennyiben így a gyerekek nem kerülnek állami gondozásba:

Családi pótlékot kaptam, nevelési támogatást, GYES-t és takarításért is kaptam pénzt. Annál az ügyésznél is takarítottam, akinél az eljárásom volt korábban. Ha elfogyott a pénzem, elmentem lopni a gyerekek miatt. Ezért nem is vették állami gondozásba a gyerekeket, mert törődtem velük. (K6)

A családi környezet gyakran szerepet játszott a nők bűnözői életvitelének kialakulásában. Sok esetben előfordult, hogy több családtag és/ vagy a férj járt már börtönben. A házastársnak/partnernek többen tulajdonítottak közvetlen vagy közvetett felelősséget a bűncselekmény elkövetésében. Előfordult, hogy a férj szerepe csak annyi volt, hogy nem hozott haza fizetést, de arra is volt példa, hogy ő volt a felelős a bűncselekmény kiterveléséért.

Igen, volt szerepe a férjemnek a bűncselekményben. A férjem nem hozott haza pénzt. Dolgozott egy évet, de kellett gyerektartást fizetnie a másik családja után, levonták a teljes fizetését, meg elköltötte játékaikat. Miatta mentem lopni. (K6)

Ezeket a nőket az esetek túlnyomó többségében lopás miatt börtönözték be, és mint korábban megjegyeztük, legtöbbszörük visszaeső volt, már volt korábban börtönben. Korábbi börtönbe kerülésük néha egyértelműen további törésekhez vezetett és még inkább erősítette a kirekesztődésüket.

2. 'Erőszak által megszakítva': A családon belüli erőszak áldozatai

A börtönben levő nőkre irányuló egyetlen közelmúltban készült magyarországi kutatás azt jelezte, hogy a 100 megkérdezett nő közül soknak az életében meghatározó szerepet játszott a családon belüli erőszak¹³. Ez a téma, amelyet a közelmúltig tabuként kezeltek Magyarországon, most egyre inkább teret nyer a közbeszédben és a közpolitikai diskurzusban is megjelent. A börtönszemélyzet általunk megkérdezett képviselői – különösen a büntetés-végrehajtási hierarchiában magasabb szinten dolgozók – bizonyos mértékig tudatában voltak annak, hogy az életellenes bűncselekmények miatt elítélt nők¹⁴ körében nagy számban fordulnak elő a családon belüli erőszak áldozatai.

A továbbiakban a családon belüli erőszak és a társadalmi kirekesztés közötti összefüggéseket állítjuk az elemzés középpontjába. Be fogjuk mutatni, hogy még abban az esetben is, ha a mintához tartozó nők sok esetben egyáltalán nem voltak kirekesztettek azelőtt, hogy életüket meghatározta volna a sokszor napi gyakoriságú bántalmazás, a családon belüli erőszak maga vált olyan tényezővé, amely a társadalmi kirekesztés számos formájához vezetett – már a büntetőjogi cselekmény előtt. Mindemellett számukra az ítélet és a bebörtönzés valóban nemcsak az addigi életük „megszakításához”, hanem radikális társadalmi státuszvesztéshez is vezetett.

A családon belüli erőszak szakirodalma alapján tudjuk, hogy a jelenség átível társadalmi osztályokon, státuszcsoportokon stb, és nagyon különböző társadalmi háttérű és helyzetű családokban is előfordul.¹⁵ Kutatásunkban azt találtuk, hogy az a három nő, aki családon belüli erőszak következtében elkövetett emberölés vagy kísérlete miatt került börtönbe, a bántalmazás kezdete előtt többé-kevésbé társadalmilag 'integrált' életet élt. Azaz elegendő iskolai végzettséggel és életük jelentős részében tartós munkaviszonnyal rendelkeztek, jó volt a kapcsolatuk az eredeti családjukkal (beleértve saját gyerekeiket is) és a környezetükkel is. A családon belüli erőszak megjelenésének hatására életük megváltozott, olyan elszigeteltség és veszteségek érték őket, melyek a társadalmi kirekesztés fogalmához is köthetők. Ezen hatások bemutatása nemcsak az ő életpályájukra támaszkodik, hanem a kutatásban résztvevő számos más nő tapasztalatára is, olyanokéra, akik más bűncselekmények (lopás, rablás) miatt kerültek börtönbe, ám azt megelőzően a partnerük által a családban elkövetett bántalmazás áldozatai voltak. A bántalmazás minden esetben évekig tartott, változó ám fokozódó intenzitás jellemezte, rendszerint magában foglalt fizikai, szexuális, verbális és érzelmi terrort is, valamint gyakran több családtagra is irányult:

---

¹³ A kutatók megállapították, hogy a megkérdezett, életellenes bűncselekmények miatt bebörtönzött nők 1/3-a számolt be rendszeres gyerekkori bántalmazásról. Az esetek 60%-ban a bűncselekmény a férj/ partner ellen irányult. A nők 50%-a számolt be arról, hogy partnerük rendszeresen bántalmazta őket a bűncselekményt megelőző években. (Dr. Fehér Lenke, dr. Parti Katalin, "Nők a börtönben", in Kriminológiai Tanulmányok, 2002.)

¹⁴ A női elítéltek 18%-a (2003.07.07 adat), azaz 190 nő tölti büntetését életellenes bűncselekmény miatt. A kutatásban résztvett 4 életellenes nő közül hárman a családon belüli erőszakot elkövető férfi ellen követték el bűncselekményüket.

¹⁵ Morvai Krisztina, *Terror a családban*, Kossuth Kiadó, 1998.

Volt egy élettársi kapcsolatom, életem legnagyobb hibája, legrosszabb döntése. Megismerkedtünk, megszületett a két gyerek és elkezdődött a pokol: ütött-vert állandóan. A számon a seb onnan van. Nagyon sokat szenvedtem. (K7)

Nagyon gyakori jelenség, hogy a bántalmazó elszigeteli a nőt barátaitól, családtagjaitól és más társas kapcsolataitól. Az is gyakran előfordul, hogy erőszakkal távoltartja partnerét munkahelyéről anyai kötelességeire vagy féltékenységre való hivatkozással. Mindez hozzájárul a nő társas kapcsolatainak, önálló keresetének, sikerélményének és autonómiájának elvesztéséhez.

A főiskola elvégzése után több munkahelyem volt, voltam bércsoportvezető egy vállalatnál és a főiskolán is dolgoztam. Aztán a férjem már nem akarta, hogy dolgozzak, mert ő mindent előteremt. Azért egy darabig dolgoztam a férjem benzinkútjánál, illetve a férjem autósboltjában, de azt nem bírtam elviselni. Végül a kislányom születése után otthon voltam hős anyaként. (K10)

Az elszigeteltségnek, a bántalmazás különböző formáinak, az önbecsülés elvesztésének és olykor a jövedelem kiesésének együttes hatására gyakran olyan kiszolgáltatott helyzet alakul ki, amelyet sokan a bántalmazótól való függés egyik formájaként értelmeznek. Ennek ellenére a "tanult tehetetlenség" fogalma nem illeszthető rájuk, hiszen a női áldozatok közül többen is kerestek segítséget és próbálták elhagyni bántalmazójukat.

Mikor a rendőrséget hívtam azzal, hogy az apám veri az anyámat és terrorizálja az egész családot, én meg itt vagyok az 1 éves kislányommal, azt mondta a rendőr, hogy 'én sem hívom a Nők Lapját, ha gond van otthon, oldja meg'! (E1)

Feljelenteni a rendőrségen nem mertem, a család se tudta, nem is tudtak volna segíteni ők sem. Ez olyan intim dolog, amit az ember nem akar kitergetni. De én már annyira nem bírtam, hogy elmentem pszichológushoz, annak elmondtam mindent. Meg azt is, hogy nem bírom tovább. Erre azt mondta, szedjek nyugtatót. (K9)

Különösen szembetűnő a rendőrség felelőssége abban, hogy nem cselekedtek a beérkezett segélyhívások ellenére – mondván, hogy nem intézkednek, amíg „vér nem folyik” –, annak ismeretében, hogy az egyik eset emberölés kísérletéhez, kettő pedig befejezett emberöléshez vezetett. A családon belüli erőszak tabu státusza hatással volt a büntetőeljárásokra és a bírósági döntésekre is, gyakran nem egyértelmű módon. A nők beismerték az apjuk illetve férjük meggyilkolását, és a rendőrségi tanúvallomás megtétele után azonnal hazaengedték őket a bírósági eljárás teljes idejére – ami annak jele, hogy ügyeiket egyértelműnek, a nőket pedig a társadalomra veszélytelennek ítélték. Ennek ellenére a nők szerint a családon belüli erőszak tényét nem vették figyelembe az ítélet meghozatalakor.¹⁶

¹⁶ Mivel a MIP kutatás nem terjedt ki a bírósági szakaszra, így nem tudjuk értékelni az ítélethozatalt sem. Ugyanakkor az szembetűnő, hogy a családon belüli erőszak és bűncselekmény miatt elítélt nők jóval elégedetlenebbek voltak a bírósági eljárással és az ítélettel, mint más bűncselekmények miatt elítélt társaik.

Az a stigma, amelyet egy apa vagy férj női gyilkosa visel, különösen erős, és további, a veszteségekhez vezethet.

Egy kis város volt ez, gyorsan elterjedt, hiába költöztünk át másik házba. A gyerekeket nem vették fel az óvodába, hiába volt ott négy óvoda. Kérdezték tőle, hogy hol van a mamája. A gyereken akarják kitölteni a bosszút, pedig ő nem tehetett róla. Az egész család elköltözött egy másik városba. De ott szintén tudhatják, szeretnék továbbköltözni. (E1)

Különösen fenyegető volt a családon belüli erőszak áldozatainak esetében a hajléktalanság veszélye, a gyerekek elvesztése¹⁷, illetve a kapcsolat teljes megszakadása, és – amennyiben a bántalmazó életben maradt - a börtön utáni újbóli bántalmazás lehetősége¹⁸:

Nem mehetek vissza a házba, hiába, hogy fele az enyém, de tudom hogy már nem tudnék vele élni, annyit bántott. Attól félek, hogy a gyerekekkel fog zsarolni, hogy csak akkor láthatom őket, ha jól viselkedek – egyszer sem engedte be őket a börtönbe hozzám. És attól tartok, újra akarja kezdeni, a gyilkossági kísérlet után is! (K10)

Összefoglalásképp, interjúalanyaink részben vagy teljesen 'integrált' társadalmi helyzetből nagy eséllyel a hajléktalanság, a vagyontalanság, a gyerekektől való megfosztottság és gyakran a munkanélküliség állapotába kerültek. Ezek közül különösen sokkoló volt a gyerekek elvesztése, hiszen ezek a nők sok tekintetben - a házasságot, a heteroszexualitást és az anyaságot illetően – nemcsak eleget tettek társadalmi nemi szerepeiknek, de azokat továbbra is mérvadónak tekintették.

3. 'Bűnözés mint választás': A társadalmi nem szempontjából 'szubverzív' nők

Az a néhány nő, aki ebbe a mintába tartozott¹⁹, olyan mértékű autonómiát és függetlenséget valósított meg életében - ideértve magát a bűncselekményt is - amely gyakran eléggé 'szubverzív', az elfogadott társadalmi nemi szerepektől, normáktól eltérő viselkedésformákat eredményezett. Az ehhez a mintához tartozó nők többsége, még ha némelyikük szegénységben élt is életük egy részében, jellemzően nem hátrányos helyzetű családból származott – sokan kétszülős családban nőttek fel és boldog gyerekkorral számoltak be. Az a két nő, akinek az élete legközelebb áll a minta ideáltípusához, középosztálybeli családból származik magasan képzett szülőkkel, közöttük divattervezővel, egyetemi tanárral és ügyésszel. A nők többsége maga is középfokú végzettséget szerzett, azaz vagy érettségit vagy szakmunkás oklevelet. Koruktól

¹⁷ A második fejezet foglalkozik a gyerekekhez kapcsolódó veszteségekkel.

¹⁸ Jelenleg a családon belül erőszak áldozatai nem részesülnek célzott segítségben a magyar börtönökben, ugyanakkor a kutatás alátámasztotta, hogy közülük sokan szenvednek a meglazult vagy felbomlott külső kapcsolatok miatt, folyamatban levő perekben kellene megvédeniük magukat, és általában a CSBE miatti traumák is feldolgozatlanok. A börtönszemélyzet tagjai közül sokan empátiával beszéltek a nők nehéz helyzetéről, ugyanakkor ez nem jelent meg gyakorlati segítségben, terápiában, jogsegélyben stb. Az érintett szakemberek másik része nem rendelkezett ismeretekkel a CSBE témában.

¹⁹ A 20 interjúalany közül hat nő élete alapján írtuk le ezt a mintát.

függetlenül mindannyian hittek abban, hogy tovább kellene még tanulniuk, új ismereteket kellene még szerezniük:

Gimnáziumi érettségim van, középfokú anyag- és raktárgazdálkodói végzettségem is. Alapfokú könyvtáros, számítógépes iroda- és programkezelői papírom is van. Nyolc évig tanultam zongorázni, amit utána mellékállásban tanítottam. Egyetemre, gépészmérnöki karra nem vettem fel, jobb is. Engem érdekelnek az új dolgok még mindig. Egy kis tudást szerezni senkinek sem árt. (K4)

Ezen nők mindegyike fiatal korától fogva számos munkakörben dolgozott és nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy maga építette fel az életét, és saját jövedelméből eltartotta magát. A kísérletezésbe gyakran beletartozott az is, hogy fiatalon külföldre utaztak és munkát vállaltak, vagy csupán utazgattak, különösebb tervek nélkül. A legtöbb nőnek élete nagy részében volt munkája, ennek ellenére sokan kerültek közülük nehéz anyagi helyzetbe. Ezt nevezték a legfőbb oknak, ami miatt lopásokba vagy egyéb, elsősorban intellektuális bűncselekményekbe (csalás, sikkasztás) keveredtek. Ezzel együtt meg kell jegyeznünk, hogy ezek a nők lényegesen kisebb mértékű szegénységet és kirekesztettséget éltek át, mint a „roma anyák” minta tagjai, de lehetséges, hogy középosztálybeli családi környezetük miatt magasabb elvárásokkal is rendelkeztek.

Bűnözői karrierjük vagy egy sor, ismételten elkövetett bűncselekményből állt (beleértve többek között a lopást és a hamisítást), vagy pedig hosszabb időn keresztül elkövetett 'intellektuális' bűncselekményből (számítógépes csalás vagy sikkasztás). Mindannyian teljes felelősséget vállaltak a bűncselekményükért, amelyet általában egyedül követtek el – így tehát az ő bűncselekményükben nem szerepelt férfi bűntárs, felbujtó stb.. Mindannyian első börtönbüntetésüket töltötték. Sokan számoltak be arról, hogy megbánták, amit elkövettek. Ugyanakkor nagyon kritikusan nyilatkoztak a büntetőeljárásról, a börtönbeli körülményekről és az általuk átélt vagy látott igazságtalanságokról. Több nő is fontolgatta, hogy civil szervezetet hoz létre, amely a börtönből szabaduló nőket támogatná.

Néhányan erős nosztalgiával beszéltek arról az izgalomról, amely korábbi életmódjukkal együtt járt – és aggodalmukat fejezték ki a jövőt illetően, illetve a szabadulás utáni időben nehezen szembesültek azzal, hogy nem élhetik a megszokott életformát.

Átlagos, hétköznapi élet ez, semmi különös, unalmas, monoton. Felkelünk, mosunk, főzünk, takarítunk. Alig várom, hogy nyár legyen, hogy lehessen ide-oda, strandra menni. Régen nagyvilági életet éltem, az hiányzik, most nem az, hogy kísértést éreznék, de hiányzik. De majd megszokom ezt, hogy ez így jó, és így kell csinálni. (K3)

Sokuk életmódja és viselkedése nem felelt meg a nőktől elvárt hagyományos nemi szerepeknek és viselkedésformáknak. Az éveig tartó önálló külföldi utazás és munka, a gyerekek rábízása másokra, illetve a bűnözői életforma természetesen nem tartoznak a nők számára társadalmilag elismert életmód-minták közé. Amint megfigyelhettük, ezek a nők egyedül tervezték meg és követték el a bűncselekményüket, sem közvetetten

(családon belüli erőszak folytán) sem közvetlenül valamely férfi befolyása alatt, és gyakran nem is más lehetőségek hiányában. Ezért használjuk „bűn mint választás” kifejezést az ő eseteikre, még akkor is, ha ez természetesen nem azt jelenti, hogy minden tettük racionális, teljesen tudatos és kiszámított lett volna. Mindemellett az interjúkban a hagyományostól eltérő véleményeket fogalmaztak meg olyan témákban, mint a házasság, a gyerekek és a heteroszexualitás.

Örülök, hogy így alakult az életem – férj nélkül. Jó időbeosztásom volt, és éltem a világomat. Egyszer csak eltelték az évek, és már nem is akartam férjhez menni. Mostani párkapcsolatomban is szeretnék független maradni. Az élettársammal kilencedik éve vagyunk együtt. Csak bedobtam egy levélkét neki hogy most nem leszek egy darabig, nem tudta, hogy elítéltek. Ő nem is tudott a bűncselekményemről, csak én csináltam. (K4)

Mindezek ellenére az ő esetükben is a gyerekekkel kapcsolatos aggodalmak rendkívül erősek voltak. Azok a nők is, akik korábbi külföldi útjaik alatt az anyjuk gondoskodására bízták a gyerekeiket, most hosszasan beszéltek büntudatukról és terveket szőttek arról, hogy jó anyákká válnak – még akkor is, ha egyébként úgy érezték, hogy az anyasághoz nem érznek elhivatottságot.

II. A börtön és a kirekesztés

2. Hipotézis. A bebörtönzés hatásai erősítik a társadalmi kirekesztést azoknál a nőknél, akik korábbi életükben is megtapasztalták azt. A börtönbüntetés a kirekesztés irányába befolyásolja azon nők életét is, akik korábban nem szembesültek azzal.

Gyerekekhez fűződő viszony és más családi kapcsolatok

A MIP kutatás egyik hipotézise szerint a bebörtönzött nők családi gyökerei gyakran helyrehozhatatlanul sérülnek, és a gyerekeikhez²⁰ fűződő kapcsolatuk jelentős kárt szenved. Az első fejezetben bemutatott elemzés alapján az a következtetés vonható le, hogy az anyaságot újra és újra mint domináns motívumot emelte ki a legtöbb nő amikor börtön előtti életéről beszélt, függetlenül kortól, iskolázottságtól, etnikai hovatartozástól, vagy a bűncselekmény jellegétől. A börtönéletéről és annak következményeiről szóló narratívákban is az egyik központi téma az anyaság volt. Mindemellett a büntetés során a gyerekekkel való kapcsolattartásra kialakított stratégiákban nagyon jelentős eltérések voltak tapasztalhatók. Egyrészt néhány nő nagyon tudatosan és minden lehetséges módon próbálta fenntartani a kapcsolatot gyerekeivel, ugyanakkor sok más nő különféle távolító stratégiákat alakított ki, melyekről úgy gondolták, hogy segítenek a gyerekeknek jobban elviselni anyjuk hirtelen távollétét.

Minden nap telefonálok a gyerekeknek, negyed órát. A család látogatott is: a gyerekek, a férj, a koma, a sógor. (K6)

²⁰ A női elítéltek többségének van gyereke: ez igaz a kutatási mintánkra is, illetve a magyar börtönökben fogvatartott nők csoportjára is.

A család nekem a gyerekeket jelenti. A férjemet sem. Ez a szó nekem a gyerekeken kívül semmit nem jelent. De a kislányomtól eltávolít a börtön. Az első két hónapban nem hívtam, hogy egy kicsit elfelejtsen engem. Amikor először bejött, nem ért hozzám, csak az apjával volt. Nem tudom, hogy megismert-e. (K7)

Komoly problémák merültek fel azzal kapcsolatban, hogy mit mondjanak a gyerekeknek azok a nők, akik egy családtag ellen elkövetett emberölés vagy annak kísérlete miatt ültek börtönben. Előfordult, hogy a bűncselekményt túlélte bántalmazó férfi azzal büntette az anyát, hogy évekig nem tett lehetővé számára semmilyen kapcsolatteremtést a gyerekekkel. Másfajta kihívást jelentett a hosszú ítéletet kapott nők számára, hogy a látogatások során a formális helyett valódi kommunikáció alakulhasson ki a gyerekekkel. A gyerekektől való eltiltás, vagy gyerekek eltávolodása vagy közönye rendkívül fájdalmas volt annak a néhány nőnek, akit ez a probléma érintett – és mindegyikük esetében a szenvedés legfőbb forrását jelentette. Néhány esetben az öngyilkosság gondolata és a bekövetkező idegösszeroppanás is szorosan kötődött ehhez a fájdalomhoz.

Nem szoktak látogatni a gyerekek, haragszanak rám, hogy börtönben vagyok. Nekem tényleg nincsen senkim (sír). Két hónapja nagyon kivoltam, majdnem öngyilkos lettem. (E2)

A nők többsége a börtönbe kerülés után nem rendelkezett támogató társ kapcsolattal. Néhányuknak nem volt partnere a börtönbe kerülése idején, míg néhány más kapcsolat a börtön miatt bomlott fel – vagy azért, mert a nők határoztak úgy, hogy jobb nem beszélni róla a társuknak, vagy mert a férfiak döntöttek úgy, hogy nem várják meg őket. Megint más esetekben a férfi formálisan jelen volt ugyan, de a nő nem sokat várt partnerétől. Néhány nő új "kapcsolatot" kezdett a börtönben töltött idő alatt, általában egyszer-kétszer találkoztak egy bebörtönzött férfival és a kapcsolat leginkább levelezésből állt. Valójában csupán néhány nőnek volt olyan partnere, aki támogatást nyújtott a börtönbüntetés ideje alatt. Míg a nők többsége eléggé pragmatikus álláspontot alakított ki a férjével kapcsolatban, minden nagyobb veszteség, törés, büntudat és jelentősebb érzelmi történés legfőképpen a gyerekek iránt érzett aggodalmakhoz kapcsolódott. Ez feltétlenül alátámasztja azt a hipotézist, miszerint a bebörtönzött nőkre különösen nagy hatással van a gyerekeikkel való kapcsolat megszakadása illetve sérülése.

A legtöbb nő számára a szülők által nyújtott családi támogatás bizonyult a legmegbízhatóbbnak. Sok nő hangsúlyozta, hogy családi kapcsolataikat sikerült eredeti intenzitásukban megőrizni, vagy hogy azok esetleg még erősebbé váltak a börtön hatására. Sok nő véleményét tükrözi a következő idézet:

A családtagok és barátok részéről nem tapasztaltam, hogy eltávolodtak volna. 'Aki szeret, így is szeret.' (M22)

A nők kevesebb mint felét látogatták rendszeresen²¹. A látogatók hiányának legfőbb oka a megromlott családi viszonyokra illetve a lelkiismeret-furdalásra vezethető vissza. Ezenkívül sokan elmondták, hogy a látogatások gyakran nagyon megterhelők voltak a családtagok számára. Sok nő úgy gondolta, hogy a látogatások olyan áldozatot rónak a hozzátartozókra, amelyet nem lehet elvárni.

A szüleim és a gyerekeim látogatnak, 3 havonta jönnek Tiszaföldvárról. Azért látogatnak ritkán, mert nincs sofőr aki vezessen, és a pénzhiány miatt is. (M15)

A nagy távolságok olyannyira akadályozták a kapcsolattartást, hogy ez volt a legfőbb oka annak, ha valaki más büntetés-végrehajtási intézetbe kérte át magát. A tartós túlzásfolttság miatt azonban ezeket a kérelmeket gyakran elutasították, ám ha mégis engedélyezték őket, akkor az a nők számára a családi kapcsolatok ugrásszerű javulását eredményezte. Az EVSZ²² alkalmazása hasonló előnyökkel járt, és az a néhány nő, aki részesült benne, igen nagyra értékelte az EVSZ-t.

Én EVSZ-es vagyok, amit az intézetnek köszönhetek. A kapcsolatok miatt van, munkahely-keresésre, hogy a családdal többet legyél, ne szokj el a külvilágtól. Így végülis nincsenek olyan dolgok, amikhez ne jutnék hozzá. Ez nekem havi 30 óra eltávozást jelent utazással együtt. Ezenkívül négy órára kimehetek szombaton a városba havonta egyszer, amikor eljönnek a hozzátartozóim. (E1)

A legtöbb nő egyszer sem kapott eltávozást a börtönbüntetés ideje alatt, még akkor sem, ha hosszú éveket töltött börtönben. A kivételek egyikét e téren a fent említett EVSZ jelentette, ezen kívül rendkívül ritkán nyílt mód rövid eltávozásra - elsősorban olyan esetekben, melyeknél a törvény ezt egyértelműen támogatja. Ilyen például a családtagok temetése, bár még ilyenkor sem automatikus az eltávozás engedélyezése. Néhány nő úgy érezte, hogy az eltávozásokhoz csak azok juthattak hozzá, akik különlegesen jó kapcsolatot alakítottak ki a börtönszeméllyel.

Nem kaptam soha eltávozást, azt általában annak adják, aki jelentget. Ez nagyon jellemző a házra, az a néhány ember, sokat járhat haza, minősítve van, jó munkahelyük van. Sokan kivetkőznek magukból ezekért az előnyökért. (K5)

---

²¹ A 1979/11-es jogszabály 36. paragrafus szerint a fogvatartottak jogosultak legalább havi egyszeri látogatásra. Ugyanaz a paragrafus megállapítja, hogy a fogvatartottak levelezést folytathatnak rokonaikkal és más választott, a börtön igazgatója által jóváhagyott személyekkel. A levelek gyakorisága és hossza nem korlátozott. A leveleket biztonsági megfontolásból kibonthatják és leellenőrizhetik a börtönben. A telefonhasználat az adott körülményeknek, az intézmény adottságainak megfelelően lehetséges.

²² Az EVSZ (Enyhített Végrehajtási Szabály) egy progresszív intézkedés, amely rendszeres otthoni látogatásokra és több más kedvezményre ad lehetőséget. Az EVSZ azon fogvatartottak számára adható, akik már letöltötték büntetésük felét, jó magaviseletűek, így feltételezhető róluk, hogy a büntetés célja kevésbé szigorú eszközökkel is elérhető (nem adható fegyház fokozatban). Ha egy fogvatartott EVSZ-en van, havi legfeljebb négy alkalommal hétvégi eltávozásra elhagyhatja a börtönt, elvben dolgozhat az intézeten kívül felügyelet nélkül és keresetét készpénzben is megkaphatja.

A hosszú ítéletes fogvatartottak esetében különösen nagy annak a kockázata, hogy családi köteleik meglazulnak vagy megszűnnek. A hosszú ítéletes nőket átmeneti csoportba²³ helyezik néhány évvel a börtönbüntetés letelte előtt, és engedélyeznek nekik eltávozásokat is. Az első hazalátogatásokat valóban igen nehezen élték meg a nők, de a tényleges szabaduláskor ezek mégis előnyt jelentettek, hiszen már tudták mire számíthatnak. A büntetésvégrehajtásban dolgozó szakértők mindegyike nagyon pozitívan értékelték mind az EVSZ-t, mind pedig az átmeneti csoportot, és általában támogatták hasonló intézkedések kiterjesztését a fogvatartottak szélesebb körére.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a női fogvatartottak családi és egyéb külső kapcsolatai sok esetben eleve nem voltak erősek már a börtönbe kerülés előtt sem, és a bebörtönzés tovább gyengítette azokat több tényező együttes hatására. Ezen tényezők gyakran nem közvetlenül a börtön negatív hatásaival vannak összefüggésben, hanem olyan társadalmi jelenségekkel, amelyek gyakran a nők társadalmi szerepéből következnek: mint például a nők a szegényérzete bűncselekményük, elszigeteltségük, és a családon belüli erőszak más következményei miatt, vagy a munkahellyel való kapcsolat hiánya, stb. A börtön maga mégis legalább két módon járult hozzá ezekhez a problémákhoz. Először is azzal, hogy a börtönök elhelyezkedése és a szabályozás megnehezítette a látogatásokat, másrészt pedig azzal, hogy a jogszabályokban rendelkezésre álló, a kapcsolattartást támogató intézkedéseket (pl. rövid eltávozások és EVSZ) szinte egyáltalán nem, vagy igen szelektíven alkalmazza.

A női börtönök és fogvatartottak „kisebbségi” státusza a büntetés-végrehajtási rendszerben, és ennek következményei

A női büntetés-végrehajtási intézetek kis számából adódó egyik fő probléma, hogy a nehéz megközelíthetőség miatt a fogvatartott nők családtagokkal való kapcsolattartása gyakran veszélybe kerül, és ez mind a kalocsai, mind a mélykúti intézet esetében érezhető. Kalocsa, a legnagyobb és az egyetlen önálló női bv. intézet, az egyedüli női fegyház az országban – de börtön fokozatra ítélt nőket is fogad²⁴. Azaz a fogvatartottak közül sokan viszonylag hosszú börtönbüntetést töltenek itt, és Magyarország bármelyik részéről érkehetnek. Nehéz megközelíthetősége miatt, – mivel az ország déli részén található –, és a Budapest-központú vasútszisztéma következtében számos helyről lehetetlen elutazni Kalocsára és onnan haza egy nap alatt, valamint az utazás költsége is. Nem csoda, hogy több esetben vagy a fogvatartott nők nem akarták, vagy a családok nem tudták vállalni a rendszeres utazást. Előfordult, hogy az elítélt nők eltávozását is pontosan ugyanez a probléma korlátozta, vagyis az anyagi problémák és a hazautazáshoz szükséges idő. A fenti tényezők és az a felfogás, hogy a hosszabb börtönbüntetéssel rendelkező nőket esetleg csak nagyobb kockázat mellett lehet eltávozásra engedni, együttesen korlátozták az eltávozásokhoz való hozzájutást. A megkérdezett szakemberek

²³ Azokat, akiket hosszú börtönbüntetésre ítélték és már 5 évet letöltöttek belőle, 2 évvel szabadulásuk előtt ún. átmeneti csoportba kell helyezni. Az átmeneti csoport – a 1979/11 törvényerejű rendelet 29. paragrafusának megfelelően – a fogvatartottaknak nagyobb lehetőséget biztosít a börtönön belüli mozgásra, eltávozásra, valamint elvben dolgozhatnak a börtönön kívül, és rendszeresen találkozhatnak a pártfogóval.

²⁴ A Kalocsán fogvatartott körülbelül 400 nő közül mintegy 155 tölti büntetését fegyház fokozatban (főként emberölés, kísérlete vagy más erőszakos bűntettért), mindenki más Kalocsán börtön fokozatban tölti a büntetését.

tudatában vannak ennek a problémának, ennek ellenére még nem született olyan megoldás amely ezt a problémát érdemben kezelné.

A kalocsai börtönben súlyos probléma a túlszűfolttság²⁵, ami a szakértők szerint a legfontosabb oka annak, hogy nincsenek sportolási lehetőségek, megfelelő látogatóterem, illetve korlátozott az oktatási és szabadidős tevékenységek lehetősége is. Az életkörülmények nem megfelelőek, a régi épület karbantartása is mindennapos harc a szakértők szerint a szoros költségvetés miatt. Az interjúkban részt vett nők nagyon is tudatában voltak a túlszűfolttságból származó hátrányoknak, a sportolási lehetőségek²⁶ valamint a személyes tér hiányának - ami gyakran a nagy létszámú záraknak tudható be (20-24 fogvatartott). Jelenlegi állapotában a kalocsai börtönt körülményei aligha teszik alkalmassá megfelelő, a nők reintegrációját célzó támogatás megadására.

A mélykúti intézet esetében - amely a magyarországi fiatalok női elítéltek fogvatartására szolgál, ezenkívül az egyetlen, fogház fokozatra²⁷ ítélt felnőtt nők számára létesült intézet - szintén jelentős problémát jelent a megközelíthetőség. Bár közelebb van Budapesthez, közlekedési szempontból szintén nagyon előnytelen az elhelyezkedése. A börtön lakott településektől távol található, szántóföld veszi körül. A mélykúti intézetet nem lehet tömegközlekedési eszközzel megközelíteni, több kilométert kell gyalog megtenni az elszánt látogatóknak, ha nem rendelkeznek autóval. Elhelyezkedése teljes mértékben ellentmond a fogház fokozat céljának: annak, hogy több mód nyíljon a külvilággal való érintkezésre, hogy a börtönön kívül lehessen dolgozni, hogy összességében a fokozatok közül a legkevésbé legyen elzárt, és működését leginkább a reintegráció célja határozza meg. De az intézet elhelyezkedése miatt nemcsak a látogatás és a munka, hanem a segítő szervezetekkel való érintkezés is nehézkes. A mélykúti intézet adottságai alapján kevéssé alkalmas arra, hogy megfeleljen a fogház fokozat céljainak, illetve a fiatalok női intézete céljainak a reintegráció szempontjából. Figyelmet érdemel azonban, hogy a megkérdezett fogvatartottak élvezték az intézet által nyújtott előnyöket, annak lehetőségét, hogy kimenjenek a kertbe, a friss levegőre, a kültéri sportolás lehetőségét és azt a támogató légkört, amit a börtönszemélyzet a körülmények ellenére megteremtett.

A harmadik, Egerben található büntetés-végrehajtási szervezeti egység az egyetlen olyan női börtön az országban, amely könnyen megközelíthető. Központi helyen található Egerben, és különböző tömegközlekedési eszközökkel is megközelíthető. Ezenkívül a legtöbb fogvatartott az ország északkeleti régiójából származik, így a családi kapcsolattartás valóban meg is valósul. Emellett az egeri főiskola diákjai és a városban tevékeny más civil szervezetek képviselőinek aktív jelenléte is bizonyítja az intézet elhelyezkedésének fontosságát. Nem volt érzékelhető, hogy a kis létszámú női részleg

²⁵ "A börtön befogadóképessége 240 fő, viszont jelenleg több mint 400 az összlétszám." (A1)

²⁶ A sportolási lehetőségek hiányát mint komoly problémát minden egyes általunk megkérdezett nő megemlítette.

²⁷ Mintegy 5 fiatalok nőt tartanak itt fogva. A Mélykúton levő felnőtt nők közül körülbelül 150-en vannak börtön fokozatban, és mintegy 85-en vagy fogház fokozatban, vagy pénzbüntetés megfizetésének elmaradása miatt töltik büntetésüket. A mélykúti intézet 260 női fogvatartottal szervezetileg a párhalmi intézethez tartozik, ahol 1580 férfi fogvatartott van, összesen 1840-es létszámmal ez az egyik legnagyobb magyarországi intézet.

hátrányt szenvedett volna amiatt, hogy egy férfi intézet részeként működik. A nőkkel készült interjúk arról tanúskodtak, hogy a börtön vezetősége és a nevelők nyitottak és támogatók voltak javaslataikat illetően, és több különböző szabadidős foglalkozást biztosítottak. Egernek más intézetek női elítéltejei körében is nagyon jó híre van: a másik két intézetben megkérdezett nők jelentős része kérte áthelyezését Egerbe, ám legtöbbjüket túlszűfoltásra hivatkozva visszautasították. Sajnos meg kell jegyeznünk, hogy Eger messze a legkisebb intézet, - így a fent említett viszonylagos előnyökből mindössze 70 nő részesülhet, a Magyarországon fogvatartott nők kevesebb mint 10 százaléka.

Mintegy két éve hívták életre a kecskeméti anya-gyerek körletet, amely minőségi, sok tekintetben kivételes körülményeket biztosít azon női fogvatartottak számára, akik a börtönben szülik meg gyermeküket – az ezt követő 6 hónapig illetve 1 évig kapnak itt elhelyezést gyerekekkel. Az intézmény fizikai körülményei és felszereltsége kiemelkedő, és a személyzet száma is kivételesen magas. Mindamellert az anya-gyerek körlet a szó szoros értelmében a kecskeméti férfi intézet közepén található. Ennek az a hátránya, hogy a nők nehezen vehetnek részt más tevékenységekben. Az anya-gyermek részleg létrehozása pozitív visszhangot keltett mind a hatóságok, a fogvatartottak és a média körében is, és évek óta ez volt az első olyan, női fogvatartottakat érintő kérdés, amely mind szakmai körökben mind a szélesebb nyilvánosság szintjén foglalkozott a női elítéltek igényeivel. Ez még akkor is fontos előrelépésnek számít, ha tovább erősíti, hogy egyedül az anyaságon keresztül fogalmazódnak meg a női elítéltek szükségletei.

III. Reintegrációt támogató intézkedések a börtönben

3. Hipotézis. A társadalmi integrációt vagy reintegrációt célzó, a fogvatartott nők rendelkezésére álló jelenlegi intézkedések nem érik el céljukat.

3.a A börtönben végzett munka nem látja el a fogvatartottakat piacképes szakmai képzettséggel és további, a szabadulás után más területen is hasznosítható készségekkel.

A fogvatartottak számára biztosított programok között a munka rendkívüli jelentőséggel bír, lévén az egyik legfontosabb szervezett börtönbeli tevékenység. A börtönben végzett munka több kell, hogy legyen az idő eltöltésére szolgáló elfoglaltságnál: a törvény kimondja, hogy a börtönbeli munkának segítenie kell a fogvatartottak társadalmi reintegrációját.²⁸ Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy a börtönmunka jelenlegi megvalósulási formái nem tesznek eleget kielégítő mértékben ennek a célnak.

Az elítéltek munkához való jogát a törvény előírja, ám a börtönök törekvései ellenére nem minden fogvatartott tud dolgozni²⁹. A büntetés-végrehajtási intézetek kevesebb feladatot tudnak biztosítani, mint mennyi munkába állítható elítél van egyszerre a

²⁸ A 1979/11-es törvényerejű rendelet 44. paragrafusának megfelelően.

²⁹ A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának adatai szerint 2003 júliusában a 859 női elítél (jogerősen elítéltek) közül 432 (50%) dolgozott a börtönökben. Az adatok tanúsága szerint mindegyik női börtönben a fogvatartottak 45-60 %-a dolgozik. A nemdolgozók több mint fele munkahelyek hiánya miatt nem tudott dolgozni. Meg kell jegyeznünk, hogy a MIP kutatásban résztvevő országok adataihoz képest ez a 45-60%-os arányszám a kedvező eredmények közé tartozott.

börtönben. Legtöbbször a végezhető munkák néhány fajtára korlátozódnak – ami általában nem teszi lehetővé, hogy a végezhető munkákat hatékonyan összepárosítsák a fogvatartottak készség szintjével.

A kutatásban résztvevő nők közül mindenki akart dolgozni a börtönbüntetés ideje alatt, és a többségüknek valóban sikerült munkához jutnia, legalább a büntetésük egy részében. Az a néhány, aki nem dolgozhatott³⁰, nagyon sajnálta hogy nem volt rá lehetősége.

Dolgoztam volna, ha lehetett volna. Csak a körlet takarításában veszek részt. Rendszeres munkám nekem nincsen. Azért nem ment, mert kevés az ítéletem. (M8)

A varrodában dolgoztam 3 hetet, de eü. problémák miatt – gerincem miatt nem tudok egy helyen ülni sokáig – kivettem magam. Rabtartás levonása után kaptam kb. 1000 Ft-ot. Amúgy sem volt jó munka, én ennél pörgősebb vagyok. (...) Kértem, hogy tegyenek át olyan helyre, ahol lehet mozogni és nem kell egy helyben görnyedni, de nem volt ilyen lehetőség. Csak a mosoda és a varroda van. (M20)

A nők részben azért dolgoztak szívesen a börtönben, mert így az idő egy részét hasznos tevékenységgel tudták eltölteni. A nem-dolgozó nők a tétlenség negatív hatásairól számoltak be. Ezenkívül a pénzkeresés fontos motiváló tényezőként jelent meg, mivel ez lehetővé tette, hogy a nők saját szükségleteik egy részét megvásárolják, illetve még a családjukat is támogassák szerény jövedelmükből.

Cipőfelsőrész-készítés. Bruttó 14 ezret keresek, elmegy egy része rabtartásra, de spejzon is szoktam vásárolni. (...) Ez a munka jó. Jó, hogy dolgozhatunk, különben megbolondulnánk. Hiába munka, ez kikapcsolódás is, jobban telik az idő. A fizetés lehetne jobb is. (E4)

Mezőgazdasági munkát végzek, a mezőn dolgozom. Naponta 4-8 órát, attól függ, hogy mikor végzünk a munkával. 96 ft-os órabér, kb. 12.000 ft-ot keresek. Ha lehetne dolgoznék még többet, hogy ne érezzem magam bezárva, addig is felszabadul az ember. Lefoglal. (M2)

A rendelkezésre álló munkák vagy az intézet fenntartási munkái voltak, vagy valamely kft számára végzett gyártási feladatokból álltak általában. A fenntartási munkák között főként a mosodai, konyhai, takarító és fodrász munkák jöttek számításba. A börtönökben tevékenykedő vállalatok által kínált munkák többsége a ruhagyártás, cipőfelsőrész-készítés, csomagolás illetve mezőgazdaság munka területéről került ki. Sokak számára a végzett munka nem jelentett készségfejlesztést, de néhány szakképzettség nélküli nő így is hozzájutott olyan készségekhez, melyekkel korábban nem rendelkezett. Sokan a

³⁰ A munkához jutás különösen a mélykúti börtönben probléma, ahol a konyhán, a mosodán és néhány takarítói munkakörön kívül jobbra csak szezonális mezőgazdasági munka áll rendelkezésre. Mélykúton tartózkodnak a fogház fokozatú elítéltek, akiknél különösen támogatni kellene a börtönön kívüli munkát és a társadalmi kapcsolatok ápolását is.

börtönben rendelkezésre álló munkákat és készségeket nem tekintették hasznosíthatónak a jövőben.

Szabás-varrást szerettem volna tanulni, de nem sikerült, helyette cipőfelsőrész készítést tanultam. 10 hónapos cipőfelsőrész készítő tanfolyamon vettem részt, munka után, nagyon fárasztó volt. (...) Hármás-négyesre vizsgáztam, nagyon büszke vagyok rá. Rendes szakmai vizsgával zárult a tanfolyam. Kár, hogy nem fogok tudni ezzel semmit sem kezdeni kint. (K8)

A piacképes készségek fejlesztésének hiánya azzal a ténnyel is összefügg, hogy a börtönben rendelkezésre álló munkák többsége jellemzően nem igényel szakmai ismereteket, speciális készségeket, hanem alacsony értékű, alulfizetett, és hagyományosan női munka. (Könnyűipar, termékcsomagolás és szezonális, szakképzettséget nem igénylő munka.) Ez arra enged következtetni, hogy a női fogvatartottak úgy szabadulnak a börtönből, hogy kevés vagy semmilyen gyakorlatunk nincs a munkaerőpiacon értéket képviselő munkák terén. Míg a differenciált intézkedések és programok igénye felmerült a szakértőkkel folytatott interjúkban, kevesen fogalmaztak meg kritikát a hagyományos női munkákra, azaz alacsony értékű munkára való felkészítéssel kapcsolatban.

A nőket differenciáltabban kellene kezelni, és nem csak az előélet típusa, iskolázottság, elkövetett bűncselekmény szempontjából. Erre már van kialakult gyakorlat, például a munkáltatás területén az, hogy a női börtönben konfekcióüzem van, nem betonelemgyár. Tehát a munka és a kreatív foglalkozások típusa is különbözik. Differenciált programokra van szükség. (A4)

Néhányan a nők közül kritizálták a rossz munkakörülményeket és a fizetést – míg sokan elégedettek voltak a nagyon alacsony nettó fizetés ellenére, amely 2000 forinttól 15000 forintig terjed³¹. Sokan kitértek arra a relatív hátrányra, amely a dolgozó elítélteket a nemdolgozókkal szemben éri: a fogvatartás költségeit csak a dolgozó elítéltektől vonják le, (körülbelül 5000 forint értékben), – miközben a nemdolgozók hozzájárulás befizetése nélkül részesülnek ugyanabban a szolgáltatásban. A rabtartás levonása több interjúalanyunk esetében azt jelentette, hogy szinte egyáltalán nem kapott fizetést egész havi munkájáért.

Nyolc órát dolgoztam naponta, a kézi hímzésen voltam. Terítőket hímeztünk, rengeteget. A havi keresetem 2000, vagy 1800 vagy 2500 ft körül volt, ennyi maradt meg tisztán, (a rabtartás levonása után). Anyagilag nem is éri meg, a nemdolgozókhöz képest, akik ugyanúgy megkapják a kaját, napközben videózhatnak stb. és tőlük még a rabtartást sem vonják, sőt, aki iskolába jár, annak még fizetnek is. Szűkösen jövök ki a fizetésemből, abból költök. (K9)

³¹ Kétséges, hogy minden fogvatartott valóban megkapta-e a törvény által előírt, eleve nagyon szerény fizetést, mely az előző év minimálbérének (legalább) egyharmadaként van meghatározva. A fent említett nettó fizetések mintegy 6000-19000 forintnyi teljes bérnek felelnek meg, a fogvatartás költségeinek levonása előtt. Jelenleg a minimumbér 53000 forint, a harmada 17600 forintot tesz ki. Bár a mintánk statisztikailag nem reprezentatív, meg kell állapítanunk, hogy számos börtönben levő nő keresete bizonyosan nem érte el a minimálbér egyharmadát.

Az elítéltek háromnegyede fillérékért dolgozik itt bent, ez rémes, 500 forintért, 1000 forintért dolgoznak, az semmire nem elég. Nagyon sokat nélkülöznek emiatt sokan. A munka olyan itt, mint a robotmunka. Itt fegyelmet kap, ha nincs kész a munkával. A házirend alapján kötelező dolgozni. (K12)

Nagyon jelentős különbségek adódtak a börtön számára végzett munkák és a börtönben működő kft-k által biztosított munka bérezése között. Az előbbiekéért (mosoda, konyha, őr-i takarítás, raktár stb.) fix fizetés, mégpedig magasabb fizetés járt. Kiszámú mintánk alapján azt találtuk, hogy ezekhez a fenntartási munkákhoz főként magasabb képzettségű és jobb társadalmi háttérrel rendelkező nők tudtak hozzájutni. A leghátrányosabb társadalmi pozícióban levő nők jellemzően kevésbé tudták érvényesíteni akarataikat a jobban fizető és több presztízzsel járó munkák elnyerésért való igyekezetben.

A magyar törvények szerint különösen az EVSZ-es vagy fogház fokozatban levő fogvatartottak végezhetnek munkát a börtönön kívül, akár felügyelet nélkül – ez kétségtelenül az elítéltek munkaerőpiaci reintegrációját hivatott szolgálni. A kutatásunkban résztvevő nők egyike sem dolgozott ilyen munkaköben.

A szakértők általában elégedetten nyilatkoztak a börtönbeli munkavégzéssel kapcsolatban, ugyanakkor néhányan kitértek néhány problémára, amely a nők szabadulás utáni reintegrációs esélyeire vonatkozott.

Ha 8 órás a munkáltatás, mint jelenleg, akkor az elítélteknek gyakran választaniuk kell a tanulás és munka között. Most az elítéltek 50-60 százaléka dolgozik. Azoknak, akik munka mellett tanulnának, elég hosszú ítéletidővel kell rendelkezniük ahhoz, hogy egy bizonyos tanfolyamot befejezhessenek. Ami a munkáltatást illeti, jobb lenne rész munkaidőt is lehetővé tenni, mert sok minden más elintézésére adna időt a fogvatartottnak, lásd pl. tanulás, szabad levegőn való tartózkodás, ügyvéddel való beszélgetés, stb. (A4)

Hiányzik az a fajta munkáltatás ami a nyolcvanas években volt, amikor mindenkinek tudtunk munkát adni. A munkáltatás másik hátulütője az, hogy a börtönben végzett munkaidő nem számít munkaviszonynak³², nem nyugdíjszerző idő. (A1)

Valójában mindkét vélemény megjelent a fogvatartott nők tapasztalataiban is, többen is kifejtették, hogy választaniuk kellett munka és képzés között – és némelyikük egyszerűen abbahagyta a képzést, hogy egy kis pénzt kereshessen. Néhányan igazságtalannak tartották, hogy a börtönmunkát nem ismerik el valódi munkaként, mivel az nem számít bele a társadalombiztosítási rendszer által nyilvántartott időbe. Néhányan közülük valóban szembesültek a szabályozás negatív következményeivel szabadulásuk után,

³² A börtönbüntetés ideje alatt a fogvatartottakat nem biztosítja a társadalombiztosítási rendszer. A fizetésükből így nem vonnak le társadalombiztosítási járulékot, és a börtönben végzett munka ideje nem számít bele a társadalombiztosítás által nyilvántartott időbe. Ez jelentős hátrányokat jelent számukra, mivel számos különböző juttatás (pl. a munkanélküli segélyt, nyugdíjjogosultság, stb.) a társadalombiztosítástól függ. Erre a problémára kitér a Magyar Helsinki Bizottság tanulmánya is. (in: *Kettős mérce: börtönviszonyok Magyarországon*. Magyar Helsinki Bizottság, Budapest 2002.)

mivel nem jutottak hozzá bizonyos, társadalombiztosításhoz kötött szolgáltatásokhoz vagy ellátásokhoz.³³

3.b A börtönökben nyújtott képzések és oktatás nem járul hozzá elegendő mértékben a szabadulás után szükséges tudás és képzettség elsajátításához.

A kutatásban résztvett nők iskolai végzettsége tükrözte a fogvatartott nők között tapasztalható alacsony iskolázottsági szintet³⁴. A női fogvatartottak többségének alacsony iskolázottsága természetesen szükségessé teszi, hogy az alapszintű oktatás hangsúlyos prioritás legyen. A felkeresett büntetés-végrehajtási intézetekben megfigyelhető ez az elkötelezettség - ami részben lehet még az előző rendszer hozadéka, melyben a börtönökben kötelező általános iskolai oktatás folyt.³⁵ (Ennek ellenére Egerben a legkisebb női intézet nem kínál ilyen programot, csak egy alapvető írás-olvasás tanfolyamot.) Bár a kutatásban résztvett nők közül nem mind folytatta megszakított általános iskolai tanulmányait a börtönben, voltak olyanok, főleg a hosszú ítéletes nők között, akik kihasználták a lehetőséget és vagy befejezték az általános iskolát, vagy legalább néhány osztállyal közelebb kerültek ehhez a célhoz.

13 éves koromig jártam iskolába és 4 osztályt végeztem. Többször is buktam. (...) Az általános iskolát folytattam itt bent, de a nyolcadikos záró jegyet nem kaptam meg. Majd befejezem kint. (M15)

Bár az általános iskolai képzés mindenképpen előfeltétele bármely további képzésnek, hangsúlyozni kell, hogy csupán az általános iskolai végzettség nem elegendő a nők munkaerő-piacra történő bejutásához. A Munkaügyi Központ szakértői megerősítették, hogy a szakképzetlen nők valóban különösen rossz helyzetben vannak a magyar munkaerőpiacon. A börtönben a szakképzés azért kritikus jelentőségű, mert nagy számban vannak olyan női fogvatartottak, akik nem rendelkeznek semmilyen szakmai (szakmunkás vagy magasabb) végzettséggel: ez jelenleg a női fogvatartottak 75%-ra igaz. Annak ellenére, hogy néhány fajta szakképzést nyújtanak a női intézetek, a tanfolyamok választéka és elérhetősége komoly kívánalmakat hagy maga után. Évente csupán néhány

³³ Egy 48 éves nő, aki komoly egészségkárosodást szenvedett a börtönben, szabadulása után kérelmezte a rokkantsági nyugdíjat. Az orvosi vizsgálat megerősítette, hogy egészségügyi szempontból jogosult lenne a nyugdíjra visszafordíthatatlan, súlyos egészségkárosodás miatt. De kérelmét elutasították, mert nem tett eleget a másik kritériumnak, az öt év társadalombiztosítás által elismert munkaidőnek, annak ellenére, hogy csak a börtönben több évig dolgozott. Az ő esete azt is bizonyítja, hogy az ilyen szabályozások valójában különösen a nőket sújtják hiszen az az idő sem számított teljes mértékben, amelyet az 5 gyerekével az évek során otthon töltött (korábban a GYES nem alanyi jogon járt). Ennélfogva az a szabályozás, amely láthatatlanná teszi a börtönben végzett munkát, különösen keményen sújtja az (idősebb) női fogvatartottakat, hiszen nekik gyerekszülés miatt további nem biztosított periódusai is lehetnek. A legtöbb női fogvatartottnak van gyereke, következésképpen mások is felhalmozhatnak effajta hátrányokat.

³⁴ Mind a közoktatás, mind a szakképzés kritikus fontosságú a női fogvatartottak esetében, mivel nagy azoknak az aránya, akik nem részesültek semmilyen oktatásban (5%), nem fejezték be az általános iskolát (20%), vagy csak általános iskolai végzettségük van (45%). (BVOP adatok, 2003. július.) A kutatásban megkérdezett nők felének legfeljebb általános iskolai végzettsége volt (többen nem fejezték be az általános iskolát, egyikük pedig írástudatlan volt), míg mások szakmunkás-végzettséggel vagy érettségivel rendelkeztek, egyiküknek pedig főiskolai diplomája volt.

³⁵ Az általános iskolai képzés kötelező volt a börtönökben, és annak ellenére, hogy 1993-ban önkéntessé tették, a börtönök és a nevelők továbbra is nagy hangsúlyt fektetnek rá.

ilyen tanfolyam indul még a legnagyobb intézetben is, így a potenciális résztvevőknek csak egy kis részét érhetik el. A tanfolyamok választéka szintén korlátozott – miközben minden évben tartanak cipőfelsőrész-készítő tanfolyamot, más, kevésbé specifikus és piacképesebb tanfolyamok, mint pl. a számítógép-kezelői kurzus, meglehetősen ritkák. A legtöbb szakmai tanfolyam - pl. a csipke- vagy cipőfelsőrész-készítő - kifejezetten olyan hagyományos női munkára készít, amelynek munkaerőpiaci értéke minimális. Miközben néhány nő tisztában volt ezzel a problémával, többnyire nagyra becsülték a tanfolyamot és a megszerzett szakképzettséget.

Csipkekészítő tanfolyamot végeztem. Összebarátkoztam a tanárral, tartjuk a kapcsolatot. Szeretném folytatni később a csipkézést. 1 éves tanfolyam volt, nagyon nehéz. Kaptam szakmunkás bizonyítványt is. (K12)

A középiskolai oktatásban való részvétel, bár elvileg lehetséges, majdnem teljesen hiányzik a női fogvatartottak körében. A kutatásban résztvett nők közül senki nem járt középiskolai képzésre a börtönben, bár néhányan hasznosnak gondolták volna, és azt tervezték, hogy a börtön után elvégzik a középiskolát.

A női börtönök más, nem akkreditált tanfolyamokat is kínálnak. Ezek gyakran inkább a kikapcsolódást, mint a tanulást szolgálják, ám létezik például az önismeret és társas készségek fejlesztését célzó képzés, vagy munkakeresési készségeket erősítő tanfolyam – mint ahogy nyelvtanfolyamra is van példa. A megvalósuló tanfolyamok száma intézetenként eltérő. A legkisebb, egri intézet biztosítja a legtöbb tanfolyamot, míg a hasznos oktatási vagy szórakozási lehetőségek hiányát sok megkérdezett nő említette a másik két intézetben. A megkérdezett nők általában örömmel fogadták a tanfolyamokat, mivel ezek változatosságot és más tevékenységek utáni kikapcsolódást tettek lehetővé, potenciálisan hasznosnak ígérkeztek, és alkalmanként még arra is lehetőséget adtak a nőknek, hogy elhagyják az intézetet.

Az énekarban volt a legjobb, jó kikapcsolódás volt, a próbák is tök jók voltak. Amikor szerepelni mentünk, a felügyelet sem úgy bánt velünk, mint egyébként, hanem emberségesebben. Itt bent főnökök, de ott kint lehet velük magánemberként beszélni, pl. nem kellett kettésével sétálni. (...) (E4)

Az elítéltek részvételét az oktatási programokban korlátozta rövid ítéletük, vagy a munka és a tanfolyam időbeosztásában való egybeesés miatt a választás kényszere. Néhány nő beszámolt arról, hogy szubjektív megfontolások is befolyásolhatják, hogy ki milyen tevékenységekben vehet részt. Előfordult az is, hogy a jutalompontok szerzésének logikája a képzésen való részvétel ellen hatott.

A börtönvezetés tagjai gyakran számos akadályt láttak annak, hogy több képzési program álljon rendelkezésre (pl. térbeli korlátozottság, pénzügyi megszorítások, vagy olyan programtervezés, amely alapján a fogvatartottaknak csak egy csoportja vehet részt a tanfolyamon). A képzési programok kínálatát úgy is lehet bővíteni a pénzügyi terhek növelése nélkül, hogy az oktatás és képzés területén civil szervezetet és más képző szervezetet vonnak be, akik nagyrészt maguk finanszírozzák a képzést. Ezek a szervezetek

a börtönök növekvő nyitottságáról számoltak be, viszont azt is hangsúlyozták, hogy az együttműködést még mindig nehezítik a különféle bürokratikus megkötések, és a börtönökben uralkodó biztonsági elv elsődlegességéből következő akadályok.

Szervezetünk tevékenysége az első évben leginkább abból állt, hogy próbáltuk elérni, hogy meglegyen végre az együttműködési szerződés. Egy év ráment. (A12)

Igenis, szerintem a számítógéphez való hozzáférést is meg lehet oldani úgy, hogy eleget tegyen a biztonsági előírásoknak. Csak akarni kell. Ezen a téren még sokat kell fejlődnie a bv-nek. (A12)

3.c A szabadulásra való felkészítés gyakran formális, a legtöbben felkészületlenül hagyják el a börtönt.

Szabadulásuk előtt egy hónappal a megkérdezett nők többsége úgy gondolta, hogy elégtelen felkészítést kapott a szabadulásra – bár legtöbbször úgy érezte, ennek ellenére mégis készen áll. Azt tapasztaltuk, hogy csak néhány kivételes esetben volt példa a fogvatartottak célzott, konkrét felkészítésére. A munka- és lakhelykeresésben nyújtandó segítség gyakorlatilag teljesen hiányzott.

A börtön reintegrációs tevékenységei közül az egyik legfontosabb a törvény szerint a nevelési folyamat³⁶ - amely felelős a fogvatartottak fejlődéséért, és felkészítéséért a szabadulás utáni visszailleszkedésre. A nevelők feladatai közé tartozik például a nevelési terv elkészítése, és a fogvatartott támogatása abban, hogy fenntartsa kapcsolatait a külvilággal. A nevelésnek hozzá kellene járulnia a fogvatartottak szociális háttérének, személyiségének és igényeinek jobb megismeréséhez és segítséget kellene nyújtani olyan készségek fejlesztéséhez, melyek szükségesek a társadalomba való jobb beilleszkedéshez. Ennek ellenére a témáról beszámoló nők kétségeiket fejezték ki a neveléssel illetve a nevelő szerepével és hatékonyságával kapcsolatban, melyet maguk a nevelők nagyrészt szintén megerősítettek. A nevelők átlagosan akár 60-80 fogvatartottért is felelősek. Nem csoda, hogy a legtöbb elítélt szerint a nevelő szerepe a mindennapi börtönélet felügyelete – kapcsolatuk gyakran az engedélyekre, kérelmekre és a levelezéssel kapcsolatos ügyintézésre szorítkozott. A nevelők is beszámoltak a feladattal járó nagy adminisztrációs teherről, ami munkaidejük nagy részét felemészti. Mindamelllett néhány nő arról számolt be, hogy igény esetén számíthattak a nevelő személyes odafigyelésére, míg mások erősen kritizálták a nevelőket azért, mert nem látták el feladataikat vagy visszaéltek a hatalmukkal. Nagyon jelentős különbségeket találtunk a fogvatartott nők által kapott segítséget illetően az egyes intézetek, de különösen az egyes nevelők gyakorlatától függően.

Sokat segített a nevelő, adott tanácsot is, elégedett vagyok vele. Mások azt mondják, hogy ilyen-olyan, de én elégedett voltam vele. Nem volt vele gondom. (K8)

A nevelők itt élet és halál urai. Sok minden függ tőlük. Én semmit sem kaptam tőlük, úgy érzem. Volt egy valaki, akivel jó kapcsolatot tudtam kiépíteni, aki

³⁶ Ld. a 1979/11-es törvényerejű rendelet 38-43 §-át illetve a 1996/ 6-os IM rendelet 68-72 §-át.

visszareagált. (...) Egyszer azt mondta nekem egy nevelő, hogy aranyom, maga ne gondolkozzon. "Nem azért van itt hogy gondolkodjon, hanem hogy a büntetését töltsse". (...) Ugyanez a nevelő mondta, hogy "a maga fajtáját ki kell irtani, nem kiengedni kell". Csak egy nevelő volt, akivel normális volt a kapcsolatom, de azért, mert alig beszéltünk. Valahogy rájött, hogy jobb, ha békén hagy. (K12)

Az elítéltek egyéni igényeire fordított figyelem nem elegendő – mindez igaz a szabadulásra való felkészítésre is. Hat hónappal a szabadulás előtt kezdődik meg a felkészítés a jogszabály szerint, de a megkérdezett nők úgy érezték, nem kaptak valójában felkészítést. Általános témájú előadásokat ugyan szerveztek a börtönökben a szabadulást megelőző hetekben, ahol egy pártfogó felügyelő szabadulással kapcsolatos kérdéseket vázolt fel, de a nők többsége ezeket az tájékoztatásokat nem találta sem hasznosnak sem felvilágosító jellegűnek.

Volt a börtönben egy pártfogói tájékoztató, de nem győztek meg engem. Megadtak címeket, hogy hol lehet őket elérni, de nem fordulnék hozzájuk segítségért. (M20)

Havonta egyszer fogok találkozni a pártfogóval. Arról fogunk beszélni, hogy mihez tartsam magam és mit nem szabad csinálnom. (M15)

Ezek a csoportos tájékoztatók nem alkalmasak személyre szabott, egyéni foglalkozás biztosítására, és a nők általában nem találkoznak a hozzájuk kirendelt pártfogóval. A három intézet közül egyelőre Egerben valósul meg még a börtönben a tényleges későbbi pártfogó és a fogvatartott első találkozása a büntetés utolsó heteiben. Több szakértő is hangsúlyozta, hogy a börtönök és a pártfogó felügyelők között összehangoltabb együttműködés szükséges, valamint hogy biztosítani kell még szabadulás előtt a fogvatartott és a pártfogó személyes találkozási lehetőségét. A nevelők és a pártfogó felügyelők közötti felelősségek megosztása jelenleg még értelmezésre szorul és megbeszélés tárgyát képezi. Így a tényleges együttműködés megvalósítása és különösképpen ennek a szabaduló számára kézzelfogható előnyei még további közös munkát igényelnek.

Néhány nő a börtönbüntetés alatt tanáraival, civil szervezetek aktivistával, illetve a börtönlelkésszel alakított ki jó személyes kapcsolatot – ezekből merített támogatást mind a börtönbüntetés idejére, mind a szabadulás utáni életre is. A börtönben dolgozó szakértők közül többen a civil szervezetekre számítanak a reintegrációval kapcsolatos tevékenységekben - ez egyben megoldás a túlterhelt börtönszemélyzet 'kiváltására' is ebben a kérdésben.. Jelenleg azonban azon civil szervezetek száma, amelyek kifejezetten reintegrációval, azon belül szabadulásra való felkészítéssel foglalkoznak, nagyon csekély. A civil tevékenység fogalma sok esetben még mindig elsősorban az egyházi szervezetek munkájához kapcsolódik. Ide tartozik mind a fogvatartottak szellemi, spirituális felkészítését célzó tevékenységük, mind pedig a konkrét, anyagi segítségnyújtás, pl. civil szabaduló ruha biztosítása szabadulók számára. A nem egyházi civil szervezetek részvétele a reintegrációban meglehetősen szerény mértékű – és inkább a képzést célozza. Bár valószínű, hogy a nem-hatóság státuszú civil szervezetek sokkal inkább megfelelnek a szabadulásra való felkészítés és egyéni gondozás szerepére, az

ilyen szervezetek jelenlegi létszáma valamint tevékenységi köre alapján ez egy fokozatos fejlődés végeredménye lehet csupán.

IV. Szabadulás utáni élet

4. Hipotézis: A börtönből szabaduló nők társadalmi integrációját/reintegrációját több tényező is akadályozza.

A szabadulás utáni első lépésekre vonatkozó egyéni felkészítés és megfelelő támogatás hiányának betudhatóan a fogvatartottak többsége jövőjére nézve megfelelő tervek és intézkedések nélkül hagyta el a börtönt. Tulajdonképpen a legtöbb nő nem sokat tudott mondani a szabadulást követő első év terveire vonatkozóan – inkább csak a boldogság utáni vágy fogalmazódott meg és az az elhatározás, hogy a börtönbe semmiképp nem kerülnek vissza. A szabadulás utáni első hetekben és hónapokban sokan nagyon komoly nehézségekkel kellett, hogy megbirkózzanak. Különösen a hosszú börtönbüntetés után szabaduló nőket érintette számos egészségügyi probléma: erős depresszió, álmatlanság, a börtönbe való visszatérés vágya, stb. A gyerekekhez fűződő viszony és más családi kapcsolatok is komoly erőfeszítést igényeltek – de sokak számára a család lett a szabadulás utáni élet legstabilabb bástyája. A munkaerőpiacon ugyanakkor minden nő nagyon erős kirekesztést tapasztalt meg.

4a. Az elsődleges kirekesztés mintáinak újratermelése a munkaerőpiacon, valamint a stigma mint a kirekesztés további formája

Ugyan a megkérdezett nők mindegyike dolgozott a börtönben, ez a munkatapasztalat nem könnyítette meg álláshoz jutásukat a szabadulás után. Sokan közülük varrodában dolgoztak börtönbüntetésük alatt, néhányan szakképesítést is nyertek cipőfelsőrészfeldolgozásban. Ezen készségek iránt viszont nem volt nagy kereslet szabadulásuk után, így egyikük sem helyezkedett el sem ebben, sem valamely rokon szakmában. A szakképzettség hiányán illetve a hagyományos női munkákhoz kötődő készségek gyenge munkaerőpiaci értékén kívül a büntetett előélet óriási akadályt jelentett, hiszen nagyon sok álláshoz kérték az erkölcsi bizonyítványt³⁷. Minden interjúalanyunk, aki aktívan keresett állást, számított arra, hogy büntetett előélete akadályt fog jelenteni.

A legnagyobb bajom a munkanélküliség. Igen, folyamatosan keresek munkát. De nem kapok, a legfőbb baj hogy nincs erkölcsim. (K3)

Néhány nőnek sikerült munkába állnia, mert a munkáltató nem kérte az erkölcsi bizonyítvány felmutatását. Volt arra is példa, hogy a büntetett előélet felfedezésekor a nőket elbocsájtották, de néhány szerencsés vagy ügyes nőnek sikerült a bizonyítvány

³⁷ Az erkölcsi bizonyítvány kulcsfontosságú adatokat rögzít az elkövetett bűncselekményről, a letöltött büntetésről, és a büntetett elkövetése után, annak súlyától függően marad érvényben. Magyarországon gyakori követelmény – és a Munkaügyi Központ ezt is megerősítette – hogy egy munkaszerződés aláírásához, illetve legkésőbb a próbaidő végéig be kell mutatni az erkölcsi bizonyítványt. Elvben ennek célja, hogy a munkáltató tájkozódjon a munkáltató előéletéről, és nem jelenti a potenciális munkavállaló azonnali, automatikus elutasítását – mégis sokan így értelmezik az erkölcsi gyakorlati alkalmazását.

felmutatását elkerülni. A bejelentett állást kapott nők közül senki nem mond(hat)ta el az igazságot munkáltatójának – még a Munkaügyi Központ is azt tanácsolja ügyfeleinek, hogy eleinte ne fedjék fel, hogy börtönben voltak. Egyik interjúalanyunk ápolónői képzésre jelentkezett a Munkaügyi Központon keresztül, de büntetett előélete miatt pályázatát elutasították. Tiszta erkölcsi bizonyítvány hiányában másokat is elutasítottak képzésben való részvételről, például masszázstanfolyamról. Az erkölcsi bizonyítvány nemcsak a munkavállalásból, de a képzések egy részéből is kizárta a börtönből szabaduló nőket.

Annak ellenére, hogy számos nő bejelentkezett a Munkaügyi Központnál, egyikük sem részesült munkanélküli segélyben, és egyikük sem talált állást vagy képzési lehetőséget a Munkaügyi Központon keresztül. Közmunkát két nőnek ajánlottak, de mindketten elutasították a lehetőséget. Néhány hónappal a szabadulás után, a visszautasító válaszok hosszú sora után, sokan feladták az álláskeresést. Az álláskereséshez szükséges ismeretek és készségek a szabadulás után a legtöbb esetben meglehetősen hiányosnak bizonyultak.

Az a néhány nő akinek végül is sikerült bejelentett állást szereznie, alacsony képzettséget igénylő és rosszul fizetett munkahelyeken helyezkedett el, legtöbbször gyári munkát végeztek és három műszakban dolgoztak, annak ellenére, hogy középfokú iskolai végzettséggel rendelkeztek. A többiek közül néhányan bejelentés nélküli, ideiglenes, átmeneti munkát vállaltak, leginkább takarítást és más házimunka jellegű feladatokat. Számos esetben a nők igen rossz tapasztalatokat szereztek az ideiglenes/ fekete munkával, hiszen munkaadók kihasználták őket, azaz nem fizették ki munkájukat vagy szexuálisan zaklatták őket. Volt több olyan nő, aki családon belüli erőszak miatt hajléktalanként távozott a börtönből, és házvezetői munkát vállalt azért hogy szálláshoz és élelemhez jusson. Ők különösen ki voltak téve a kizsákmányolásnak és szexuális zaklatásnak vezettek, és több ízben menekülésre kényszerültek.

Néztem eltartási szerződéseket is, de az egyikről kiderült, hogy tulajdonképpen társkeresésről van szó, csak nem mondták meg. Rengeteget dolgoztam, 5 napot ott laktam nála, végül megütött amikor el akartam jönni, menekülnöm kellett, ottmaradt a telefonom is. Üvöltözött velem, hogy visszavitet a börtönbe, vissz a rendőrségre. És most láttam, hogy továbbra is megjelenik a hirdetés, írni akarok a polgármesteri hivatalnak, mert ez egy pszichopata. (K10)

A börtönből szabadult nők közül néhányuk életében a prostitúció is felmerült lehetőségként – illetve volt olyan, aki kapott ilyen ajánlatokat:

Kijöttem és kerestem munkát, szóltam minden ismerősnek. Egyszer csak adott valaki egy telefonszámot, felhívtam. Egy belvárosi lakásban találkoztam egy orvossal. Azt mondta, hogy le kell vele feküdni, és bérnyaságra szakosodni. Meg a rákos betegeivel lefeküdni. Na ez volt az első nap, ahogy kijöttem. Hát sok mindent láttam már, de ez nagyon megviselt, éppen az első kinti napomon. (K12)

A szabadulás utáni munkaerőpiaci elhelyezkedés csak azoknak sikerült, akik legalább középfokú végzettséggel rendelkeznek, és akik nagyon kitartóan próbálták leküzdeni az

erkölcsi bizonyítvány által jelentett akadályokat. Budapesten jobb eséllyel tudtak elhelyezkedni a nők, mint bárhol máshol: így is általában rosszul fizetett, alacsony készségszintű munkát kaptak. De mások számára ez sem volt elérhető: a teljesen szakképzetlen, iskolázatlan nőknek nem volt esélye, különösen munkanélküliség által sújtott falvakban vagy kisvárosokban. Az elsődleges kirekesztés mintáit a munkaerőpiac megerősítette, azaz a “Roma Anyák” közül senki nem kapott bejelentett munkát. A kirekesztés ugyanakkor új elemekkel bővült minden szabaduló számára nemcsak az erkölcsi bizonyítvány és a stigma révén, hanem a kiszolgáltatott, fekete munka, sőt, a szexuális zaklatás különféle formái révén.

4 b. A túlélés záloga: a család

A nők többsége számára a családhoz és gyerekekhez való visszatérés jelentette új életük alappilléret és a motiváció forrását. Sokan ki is hangsúlyozták, hogy kapcsolatuk szüleikkel és gyermekeikkel még szorosabbá vált. A legtöbben szüleikhez, míg néhányan a partnerükhöz tértek vissza. A szülőkhöz való visszatérés gyakran a gyermekek viszontlátását is eredményezte, hiszen gyakran a szülőknél éltek a gyerekek az anya börtönbüntetés alatt. Néhány esetben a nők partnerükkel együtt tértek vissza a szülőkhöz, ami viszont túlsúlyfóltsághoz vezetett, és a gyakran elégtelen lakásviszonyok hozzájárultak a mindennapi nehézségekhez. Az együttélést a szülővel sokan ideiglenesnek gondolták, ugyanakkor anyagilag nem tudták maguknak megengedni a lakásbérletet és a külön életet.

Ugyanott élek a családommal, az önkormányzati bérlakásban. Egyáltalán nem vagyok vele megelégedve vele. Nincs víz, pocsek a környék. Édesanyám beteg, ágyhoz van kötve, nehéz így ápolni is. (K3)

A legkomolyabb nehézségekkel annak a néhány nőnek kellett szembenéznie, aki nem térhetett vissza családjához. A gyerekek visszaszerzése a szabadulást követő hetekben és hónapokban teljesen reménytelennek tűnt azok számára, akiknek a gyerekei mégis intézetbe kerültek, illetve akiket bántalmazó partnerük eltiltott tőlük. A családon belüli erőszak áldozatai különösképpen csapdába kerülve érezték magukat, amennyiben bántalmazó partnerük/ vagy más családtagjuk a gyerekeket eltiltotta tőlük vagy zsarolásra használta fel őket. A hajléktalan ellátást még azok a nők is mindenáron elkerülték, akik valóban hajléktalanok lettek. Nagyon tiltakoztak az ellen, hogy magukat hajléktalannak tekintsék – és úgy érezték, nem sülyedhetnek olyan mélyre, hogy hajléktalan szállást vegyenek igénybe. Az egyéb lehetőségek között szerepelt, pl. a házvezetónői feladatok ellátása, de már kitértünk az ebből adódó veszélyekre. A börtönből szabaduló nők számára a lakhatási problémák gyakran nagyon súlyosak, és szakértők többsége szerint is a szabadulás utáni feladatok között első helyen szerepel a lakás gondok megoldása – mégis magukra maradnak a szabadulók.

A szálláshely bizonytalansága, a mindennapi küzdelem a túlsúlyfóltsággal és szegénységgel, a gyerekek illetve beteg édesanyák ellátása, és a munkaerőpiaci nehézségek jónéhány esetben olyan helyzetet teremtettek, amelyben a különböző

kirekesztő tényezők együtthatása még inkább érvényesült. Az adott helyzetből való kitörés rendkívül nehezzé vált.

Azt érzem, hogy nehezebb megélni. Feszültebb is vagyok a bezártság hatására. Most is itthon vagyok, és alkalmazkodnom kell az anyósomékhöz. Úgy érzem, hogy a szabadulás után túl gyorsan akarok mindent. Legjobban az anyagiak miatt aggódok. Leginkább el szeretnék költözni. Remélem, sikerül. Szeretnék a nagymamámhoz költözni szoba-konyhás lakásba. Egyedül szeretnék már lenni a gyerekeimmel. Nagyon nem találok magamra. Nagyon nehéz, mert minden rámszakadt, a férjem nincs itthon. Remélem, hogy a jövő héten elköltözünk. (E4)

Míg a nők többsége elégtelen lakásviszonyok közé került, az a kevés nő, aki a szülői otthon viszonylagos kényelmét élvezte, jobban összpontosíthatott az álláskeresésre. Legalábbis erre utal az a jelenség, hogy az kevés nő aki sikerrel járt egy állandó, bejelentett állás megszerzésében, a családjánál lakott és biztonságos lakáskörülményekkel rendelkezett.

4c. Kordinálatlan és hiányos állami segítség

Bár az együttműködés még sok téren nem kielégítő a szabadulás előtti és a szabadulás utáni feladatokért felelős hatóságok és szervezetek között - ki kell hangsúlyoznunk, hogy az ilyen jellegű folytonosság hiánya egyre inkább foglalkoztatja az illetékes hatóságokat. A börtönök és a pártfogás formálódó együttműködését már érintettük. Az Országos Pártfogó Felügyeleti Szolgálat és a Munkaügyi Központok rendszeres együttműködés kiépítésén fáradoznak. Ez néhány helyen rendszeres tájékoztatók lebonyolítását jelentette a pártfogó felügyelők és a Munkaügyi Központ kirendeltségei között. Az Országos Pártfogó Felügyeleti Szolgálat célkitűzései közé tartozik a hajléktalanszállókkal kialakítandó együttműködés is, habár jelen pillanatban nem áll módunkban kézzelfogható szolgáltatásokról beszámolni a börtönből szabadult nők elszállásolásának területén.

A hatóságok közötti együttműködés hiánya kézzelfogható hátrányokat jelentett a nőknek. A szabadulók közül sokan nem rendelkeztek létfontosságú dokumentummal - pedig a személyi igazolvány, a lakcímkártya, az adókártya és a társadalombiztosítási kártya mind szükségesek a szabadulás utáni élet elkezdéséhez. A dokumentumok beszerzése során a nőknek két nehézséggel kellett szembesülniük: az anyagi megterhelésen túl a számtalan bürokratikus követelmény megnehezítette és lelassította az iratok beszerzését, ami pedig meggátolta illetve késleltette munkába állásukat, orvosi ellátáshoz, gyógyszerhez jutásukat valamint a szociális ellátásokhoz való hozzáférésüket. Néhány határozott fellépésű nőnek sikerült pénzt szereznie a személyes iratok igénylésére az önkormányzattól vagy a pártfogótól, de mások nem jártak sikerrel, így előfordult hogy dokumentumok nélkül maradtak.

Nincs meg a TB és a lakcím kártyám. Ezek nélkül meg a többit sem tudom intézni. Állítólag leszálékolnának, de ezt még intézni kell. El vagyok veszve az ügyintézésben, az egyik helyről küldenek a másikra. (K8)

Hasonlóképpen, a szociális ellátás különböző formáira vonatkozó információk megszerzése is nagyon komoly nehézséget jelentett sok nő számára. A legtöbben néhány ezer forinttal hagyták el a börtönt, ami gyakran csupán a kötelezően félretett szabaduló pénzre korlátozódott. Ebből fizették ki hazautazásukat, és az első pár napban szükséges bevásárlást esetleg. A legtöbb nő tudta, hogy az önkormányzatnál egyszeri segínyt kérhet, az úgynevezett átmeneti segínyt, ami általában 5000 forintot tesz ki. Sokan a segély igénylése mellett döntöttek - volt olyan akit elutasította - míg mások azon a véleményen voltak, hogy nem érdemes ilyen összegért folyamodni. Magyarországon jelenleg nincs olyan szociális juttatás, segély, kölcsön vagy egyéb támogatás, amely kimondottan a börtönből szabadulókat segítené. Ennek ellenére létezik néhány olyan segély, amelyet a nők igényelhetnek volna más jogcímen, és néhányan közülük ezt meg is tették. Azonban sokan nem volt tudatában annak, hogy milyen ellátás létezik, melyik illetékes hatósághoz kell fordulni, és mik a jogosultság feltételei. A különböző hatóságok és segélyek, ellátások közötti tájékozódást nagyban megnehezítette, hogy az egyes ügyintézők csak a saját intézményükről nyújtottak felvilágosítást, ugyanakkor az ügyintézés során a feltételek között gyakran szerepeltek olyan igazolások, amelyek további hatóságok bevonását tették szükségessé.

Nem látom át a segélyezési rendszert. A mamám kap segínyt, akkor gondolom én már nem kaphatok. (M15)

Azok, akik hozzájutottak valamilyen rendszeres anyagi segélyhez, általában a gyerekekhez kapcsolódó ellátások³⁸ valamelyikével érték ezt el, illetve ritkább esetben, beteg édesanyjuk ápolása révén (ápolási díj). Ez a bevétel azonban nem bizonyult elegendőnek a megélhetéshez. Az ilyen jellegű szociális juttatások gyakorlata egyrészt megerősíti a hagyományos társadalmi nemi szerepeket, ugyanakkor a juttatások szintje nem teszi lehetővé a megélhetést. Ez a gyakorlat egyben azt is jelenti, hogy a gyermektelen (illetve kisgyerek nélküli) nők vannak a legrosszabb helyzetben a szociális juttatásokhoz való hozzáférést tekintve. Így aztán azok a nők akik családi kötelek nélkül hagyták el a börtönt – az idősebbek, az egyedülállók, a családon belüli erőszak áldozatai – nem csupán a létfontosságú családi segítséget nélkülözik, hanem kevesebb lehetőségük nyílik arra is, hogy akár a legszerényebb állami támogatást megkapják.

A szabadulás utáni időszak legkritikusabb első heteiben és hónapjaiban semmilyen anyagi forrás nem állt még azon nők rendelkezésére sem, akik amúgy jogosultak lettek volna különféle ellátásokra és segélyekre. Az első hetek és hónapok finanszírozása a nők túlnyomó többségének komoly problémát jelentett: jónéhányan mindennapos küzdelmet folytattak az alapvető megélhetés és szállás biztosításáért, a legalapvetőbb szükségletek fedezéséért: néhány nőnek a tél beállta különösen megnehezítette a helyzetét. Ezekben a hetekben, mint láttuk, a szociális ellátórendszer (még) nem folyósít, ugyanakkor ilyenkor munkajövedelemmel sem rendelkeznek a szabadulók, hiszen a legtöbben még nem találtak, nem találhattak munkát. Sőt, még az első fizetésig is el kell telnie egy hónapnak. Azok a nők, akik ilyenkor nem támaszkodhatnak a család segítségére, kilátástalan helyzetbe kerülnek.

³⁸ Néhány nő az alábbi segélyekben részesült: GYES (gyermeknevelési segély), családi pótlék, gyermekvédelmi segély, nevelési segély, és árvasági segély.

A nők többsége nem várt gyakorlati segítséget a pártfogó felügyelőktől, az ellenőrzést és felügyelést tartották a pártfogók központi feladatának. Néhány nő akadályokba ütközött, amikor megpróbált pártfogó felügyelőjével kapcsolatba lépni, és aggódott ennek lehetséges következményei miatt. Másoknak komoly problémát jelentett, hogy a pártfogó felügyelőkhöz elutazzanak, különösképpen mivel egyáltalán nem volt pénzük. Abban az esetben, ha a nők nem jelentek meg a megbeszélte időpontban, figyelmeztetésben részesültek. A nők többsége nem tartotta hasznosnak a találkozásokat, néhányan feleslegesnek és bosszantónak nyilvánították ezeket, míg a legjobb esetben néhányan úgy vélték, hogy a pártfogó felügyelő rendes ember volt, de nem állt módjában segíteni. A találkozások egyetlen kézzelfogható előnye némelyek szerint az volt, hogy néhány ezer forint gyorssegélyt tudtak kérni, amit leginkább a személyes iratok beszerzésére használtak fel.

Mondta a pártfogó, hogy nehéz idekint az élet. Kértem tőle pénzt, adott 5000 forintot, abból vettem télikabátot. Rendesnek tűnt, de segíteni nem tud. Nem hasznosak a találkozások, nem történik utána semmi. (M15)

Összegzés: a kirekesztés mintái újratermelődnek és új tényezőkkel bővülnek

A kutatásunkban résztvevő nők egyike sem került vissza a börtönbe a szabadulását követő 10 hónapban, és tudomásunk szerint új eljárás sem indult ellenük. A nők többségét azonban a szabadulás után felkeresték korábbi (vagy a börtönből származó) bűnözéshez kötődő kapcsolataik, és néhányan komoly kísértésről számoltak be. Volt olyan, aki olyan szegénységben élt, hogy a börtön által nyújtott életkörülmények után vágyakozott.

Az az egy jó volt a börtönben, hogy nem kellett foglalkozni az étellel, szállással, az megvolt, nem úgy, mint itt kint. Se úgy nem akarok élni, nem akarok visszamenni, de így sem akarok élni, nem élet ez így. Sokszor azt gondolom, jobb volna meghalni³⁹. Semmire nincs kilátásom egyáltalán. Már az is megfordult a fejemben, hogy visszamenjek a börtönbe. Nagyon belefáradtam mindenbe. (K8)

A szabadulás után a nők túlnyomó többsége nagyobb, vagy ugyanolyan nagymértékű szegénységben élt mint bebörtönzése előtt. Ezen általános igazság ellenére azonban különféle túlélési stratégiákat találtunk.

Az a néhány nő, akinek sikerült állandó, bejelentett állást szereznie, meglehetősen stabil családi életet is tudhatott a háta mögött. Néhányan még felsőoktatási intézményekbe is felvételt nyertek, és általában véve is meg voltak elégedve az életükkel. Ők kivétel nélkül mindannyian középfokú végzettséggel rendelkeztek szabadságvesztésük előtt, és csak egyikük volt roma származású. Szabadulásuk után többségük komoly családi támogatásban is részesült.

Ezzel szemben a család lett és maradt jónéhány nő túlélésének egyetlen alappillére. Az illetékes hatóságok összehangolt és hatékony támogatásának hiányában a családi támogatás különösen létfontosságú szerepet kap Magyarországon a visszailleszkedés

³⁹ Körülbelül négy hónappal szabadulása után tett öngyilkossági kísérletet.

folyamatában. A munkaerőpiaci reintegráció útjában álló erőteljes akadályok számtalan nőt méginkább a család felé tereltek, míg a szociális juttatások közül a gyermekekkel kapcsolatos segélyek elérhetősége ugyancsak megszilárdította az anyaság értékét. Következésképpen, sok nő a családjára, különösen a gyerekekre építette túlélési stratégiáját, és megpróbált a gyerekekkel kapcsolatos szociális juttatásokból megélni, vagy pedig szabadulás után azonnal teherbe esett. Más nők szüleiktől, illetve partnereiktől függtek anyagilag. Mindannyian megpróbáltak elhelyezkedni és néhányan még hónapokkal később sem hagytak fel az álláskereséssel, hiszen a megszerzett bevételek messze nem elégítették ki a család szükségleteit.

Azok a nők kerültek a legnehezebb helyzetbe, akik nem tudtak elhelyezkedni, és a családjuk segítségére sem számíthattak. Általában elvesztették gyerekeiket: vagy állami gondozásba kerültek, vagy a családon belüli erőszak miatt a nőket partnerük eltiltotta a gyerekektől – esetleg már felnőtt gyerekeik voltak. Szüleik és partnereik vagy már nem éltek, vagy túl nagy szegénységben éltek ahhoz, hogy őket is segítsék. Tehát ezeknek a nőknek nem csupán a munkarőpiaci kirekesztettséggel kellett szembenézniük, hanem komoly szállásproblémákkal is – jóformán hajléktalanná váltak – és nem tudták fedezni a szabadulást követő első időszak költségeit. Néhányan közülük nagyon csekély érzelmi támogatásra számíthattak csak, sőt, a családon belüli erőszak bizonyos áldozatainak esetleg korábbi bántalmazójukkal is szembe kellett nézniük. Ezek azok a nők, akik különböző fekete, és háztartási munkák elvállalására kényszerültek, és így nagy valószínűséggel további kizsákmányolás és zaklatás áldozatai lettek.

Hivatkozások

- Csorba, József, Farkas, Lilla és Loss, Sándor, "A törvény előtti egyenlőség elve a büntetőeljárásban", *Fundamentum* 2002/1. Pp.. 125-139.
- Farkas, Lilla, Kézdi, Gábor, Loss, Sándor, Zádori, Zsolt, "A rendőrség etnikai profilalkotásának mai gyakorlata", *Belügyi Szemle*, 2004./2-3, pp.30-50.
- Fehér, Lenke, és Parti, Katalin,"Nők a börtönben", *Kriminológiai Tanulmányok* 39, 2002.
- Huszár, László, "...és bűnhődés: A magyar börtönlakók szociológiai vizsgálata", *Kandidátusi értekezés*, 1997.
- Huszár, László "Romák, börtönök, statisztikák", *Amaro Drom*, 1997 August, pp. 9-11.
- Huszár, László, "Első lépés", *Börtönügyi Szemle*, 1997/3., p. 21.
- Kádár, András, és Kőszeg, Ferenc (eds.), *Double Standard: Prison Conditions in Hungary*, Hungarian Helsinki Committee, Budapest, 2002
- Morvai, Krisztina, *Terror a családban*, Kossuth Kiadó, 1998.
- Póczik, Szilveszter, "Magyar és cigány bűnelkövetők a börtönben – egy kutatás tapasztalatai", *Kutatási beszámoló és munkaanyag*, Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 1999.
- Spéder, Zsolt, *A szegénység változó arcai*, Századvég, Budapest, 2002.